

ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ

Навчально-науковий інститут заочно-дистанційного навчання

Форма навчання заочна

(денна, заочна, заочно-дистанційна)

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

Допускається до захисту

Завідувач кафедри

Г. П. Скляр

(підпис, ініціали та прізвище)

« ____ » _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА*на тему: «Перспективи післявоєнного розвитку
медичного туризму у Київській області»**зі спеціальності 242 «Туризм» освітня програма «Туризм»
ступеня бакалавра***Виконавець роботи** Румянцева Діана Миколаївна

(прізвище, ім'я, по батькові)

(підпис, дата)**Науковий керівник** доц. Карпенко Ніна Миколаївна

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові)

(підпис, дата)

Полтава – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	8
1.1.Сутнісні характеристики, особливості та суспільне значення медичного туризму	8
1.2.Чинники та сучасні тенденції розвитку медичного туризму у світі та Україні	19
1.3.Нормативно-правове регулювання медичного туризму в Україні	26
РОЗДІЛ 2.ОЦІНКА РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ У КИЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	36
2.1. Спеціалізація та основні дестинації медичного туризму у Київській області	36
2.2. Проблеми розвитку медичного туризму у Київській області.....	44
2.3. Стратегічні напрямки розвитку медичного туризму в Україні та Київській області.....	51
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	58
СПИСОК ВИКОРИТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ	60

ВСТУП

Актуальність дослідження за темою "Перспективи післявоєнного розвитку медичного туризму у Київській області" є виправданою з кількох важливих причин. По-перше, у зв'язку із перманентним зростанням чисельності світового населення та старінням населення в розвинених країнах, послуги у сфері медичного туризму стають дедалі більш популярними і необхідними. Люди шукають якісну та доступну медичну допомогу за кордоном, і це створює великий попит на такі послуги в різних регіонах світу.

По-друге, Україна загалом та Київська область зокрема, має значний потенціал для розвитку медичного туризму - висококваліфіковані медичні спеціалісти, сучасні лікарні та клініки, а також потужний природний та культурно-історичний потенціал. Київська область розташована у безпосередньої близькості від столиці України, що робить її легкодоступною для іноземних пацієнтів.

По-третє, медичний туризм може стати важливим джерелом доходу для регіону, сприяючи розвитку медичних інфраструктурних об'єктів та послуг. Це може створити нові робочі місця та сприяти розвитку галузей господарства, пов'язаних з туризмом та медициною.

По-четверте, дослідження чинників розвитку медичного туризму в окремих регіонах є важливим для розробки регіональних стратегій та програм розвитку туризму, що будуть спиратися на вже існуючий потенціал та сприяти його розбудові.

Сучасною реальністю є той факт, що медичний туризм вже став вагомим додатковим джерелом прибутку у багатьох країнах світу. В останні роки в міжнародному масштабі розвинулася справжня індустрія медичного туризму.

Бажання отримати певні медичні послуги за межами країни свого проживання породило можливість поєднувати основну мету поїздки з враженнями від подорожі в нову країну. Варто відзначити, що Україна вже має добру репутацію у наданні якісних медичних послуг за доступними цінами, і

може у повоєнний час стати привабливим напрямком для медичного туризму в Європі та світі. Особливо це стосується стоматологічних послуг, офтальмології та проведення МРТ-діагностики. Багато туристів відвідують Україну для унікальних методів лікування, таких як лікування стовбуровими клітинами.

Науковцями вже напрацьовано чимало досліджень (Л. Волошенко, О. Гулич, В. Кифяк, О. Коваль, В. Малімон та інші), які свідчать про наявні передумови для розвитку медичного туризму в Україні. Тож подальше вивчення чинників розвитку та елементів вітчизняного ринку медичного туризму в Україні має значну актуальність.

Об'єктом дослідження в роботі є процеси розвитку медичного туризму у Київській області.

Предметом - чинники, сучасний стан та перспективи розвитку медичного туризму у Київській області у повоєнний час.

Мета – дослідження перспектив післявоєнного розвитку медичного туризму у Київській області. Досягнення поставленої мети потребує постановки і вирішення таких завдань:

- визначити сутнісні характеристики, особливості та суспільне значення медичного туризму;
- вивчити чинники та сучасні тенденції розвитку медичного туризму у світі та в Україні;
- дослідити нормативно-правове регулювання медичного туризму в Україні та досвід його розвитку в інших країнах;
- дослідити формування та сучасний стан функціонування основних DESTINATION медичного туризму у Київській області;
- ідентифікувати проблеми розвитку медичного туризму у Київській області;
- визначити стратегічні напрямки розвитку медичного туризму в Україні та Київській області.

У процесі виконання роботи були використані загальнонаукові методи дослідження, серед яких: аналізу та синтезу, порівняльний, узагальнення,

статистичний.

Інформаційною базою роботи стали нормативно-правові документи, що регламентують туристичну галузь, наукові праці українських та зарубіжних вчених, офіційні дані Державної служби статистики, Державного агентства розвитку туризму, аналітичні публікації Всесвітньої туристичної організації, сайти окремих туристичних підприємств та відповідних медичних закладів.

Робота складається із вступу, двох розділів, загальних висновків і рекомендацій, списку використаних інформаційних джерел (70 найменувань). Загальний обсяг основного тексту становить 60 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

1.1. Сутнісні характеристики, особливості та суспільне значення медичного туризму

Одним із глобалізаційних наслідків став стрімкий розвиток міжнародного туризму та поява нового явища, так званого "медичного туризму", який щороку набуває розвитку і залучає значну кількість громадян з різних країн світу, які відкривають перед собою нові можливості, що поєднують лікувальні та туристичні цілі. Важливо відзначити, що медичний туризм виконує ключові соціальні функції, пов'язані з лікуванням та профілактикою хвороб, а також спрямовані на збереження здоров'я громадян через різноманітні медичні заходи. З економічної точки зору впровадження нових видів туризму допомагає державі виходити на нові ринки туристичних послуг і приносити значний прибуток [46].

Ідея подорожей за кордон з метою покращення здоров'я не є новою. Уже на початку XVIII століття пацієнти зі значними ресурсами з розвинених країн вирушали до медичних центрів Європи та США для лікування. Проте ця тенденція почала змінюватися наприкінці XX століття та активно розвиватися у XXI столітті завдяки глобалізації комунікаційних та транспортних технологій. Тепер не лише багаті громадяни з розвинених країн подорожують з метою отримання якісних медичних послуг, але й громадяни країн, що розвиваються, розглядають цю можливість.

З кожним наступним роком, інтерес до медичного туризму зростає серед осіб, які прагнуть отримати доступ до медичних процедур з наступних причин:

- Висока цінова політика на медичні послуги у власній країні.
- Високий рівень надання медичних послуг і використання більш інноваційних технологій для лікування в інших країнах.

- Бажання отримати високий стандарт обслуговування та працюючих у цій галузі професіоналів.
- Можливість отримати медичні послуги без довгих очікувань та чергувань.
- Забезпечення конфіденційності пацієнтів.
- Доступ до медичних послуг, які можуть бути заборонені в країні проживання громадян.

Ці фактори, серед інших, призводять до збільшення потоку пацієнтів через національні кордони [2].

Термін «медичний туризм» поєднує в собі дві абсолютно різні сфери людської життєдіяльності: поняття "медицини" асоціюється з обмеженнями та стражданнями, водночас як "туризм" пов'язується з відчуттям свободи, радості і розвагами. Велика кількість дослідників розуміють "медичний туризм" як подорожі пацієнтів, що є громадянами однієї країни, до іншої країни з метою отримання лікування.

Дослідженню проблематики у сфері медичного туризму присвятили свої роботи М. Мальська та О. Бордун (теоретичні основи та практика організації медичного туризму в Україні), Є. Гнедик (питання його правового регулювання), Е. Гапонова (тенденції розвитку глобального ринку медичних послуг), С. Галасюк (сучасний стан розвитку санаторно-курортної бази в Україні), А. Парфінєнко (проблеми та перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні), А. Ветитнєв (особливості організації профілактичної та оздоровчої рекреації), Р. Наводничий (проблеми державного управління розвитком лікувально-оздоровчих послуг), М. Горовіц та Дж. Розенсвейг (концептуалізація клінічного туризму), М. Букман (географія подорожей з метою лікування) та ін. Попри це досі не існує узгодженого розуміння сутності медичного туризму та єдиного підходу до класифікації його видів, наявні суттєві розбіжності у оцінці обсягів ринку та обґрунтуванні перспектив розвитку медичного туризму у різних країнах та регіонах світу і України [54].

Отже, для системного розгляду особливостей медичного туризму важливо визначити та ретельно зрозуміти сутність цього явища. З цією метою доцільно представити головні визначення медичного туризму, які запропоновані різними вченими (табл.1.1.1).

У широкому розумінні, медичний туризм може бути описаний як подорож особистості за межі її звичайного місця проживання з метою отримання якісного медичного лікування, проведення діагностики фізичного або психічного здоров'я, втручань або терапії, а також можливості поєднати це з відпочинком та розвагами. У рамках таких подорожей враховується використання туристичної інфраструктури та її об'єктів. Ця концепція свідчить про те, що особи, які потребують лікування, такого як кардіологічні, ортопедичні, стоматологічні процедури або пластичні операції, часто обирають країни Європи, які відомі своєю високоякісною медичною допомогою [46]

У 21 столітті медичний туризм стрімко розвивається, але це не нове явище. У період раннього та після-середньовіччя термальні джерела та інші природні лікувальні місця були популярними місцями відпочинку та оздоровлення представників тогочасної знаті. Відвідування вдома та можливість отримати медичні послуги були однією з перших форм організованих подорожей у 19 столітті. Швидке зростання оздоровчого та медичного туризму у 20 столітті, було зумовлене, з одного боку, погіршення здоров'я жителів індустріальних регіонів світу через проблеми з навколишнім середовищем, а з іншого боку, збільшення тривалості їхнього життя, зростанням доступності до медичних послуг та можливостей подорожувати.

Розвиток швидких і ефективних засобів транспорту, розширення політичних і економічних можливостей, поширення англійської мови як міжнародної, тенденція до активного і здорового способу життя, глобалізація ринку туристичних послуг і зростання середнього класу в країнах, що розвиваються створили умови для розширення споживчого сегмента медичного туризму.

Причиною тому глибоке проникнення Інтернету, оскільки без нього

вивчення пропозицій, ознайомлення з сучасними методиками лікування, відбір медичних закладів та сам процес оформлення у закордонну клініку (що вимагає надсилання безлічі документів) був майже непереборним завданням як для співробітників спеціалізованих туристичних фірм так і для потенційних клієнтів [54].

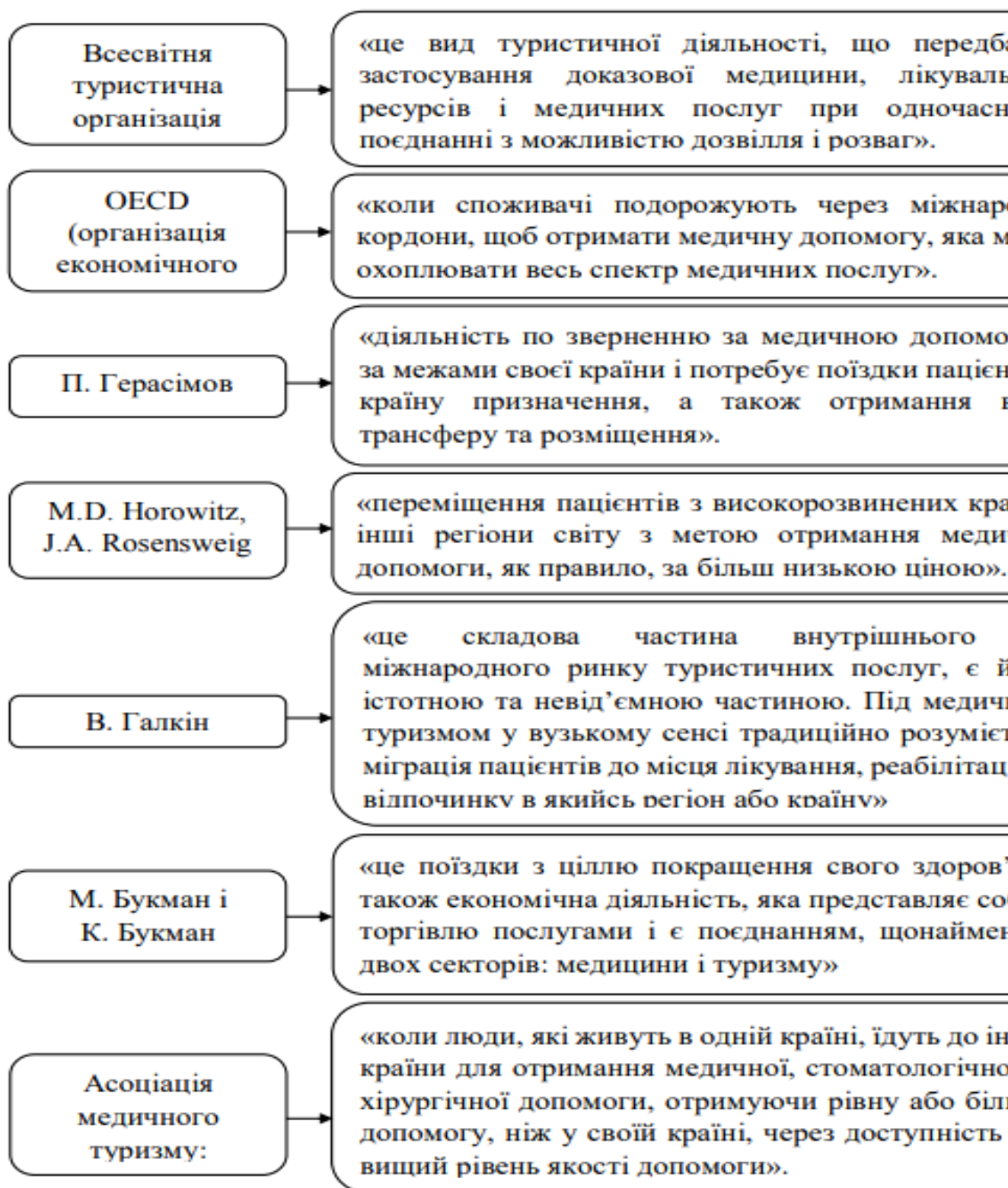

Рис. 1.1.1. Визначення медичного туризму за версіями різних науковців
Джерело: [67 - 70]

Динамічний розвиток медичного туризму відображає тенденцію поступової трансформації світової туристичної індустрії, що полягає у зміщенні пріоритетів з «туризму досвіду» (experiential tourism) до «туризму змін» (transformational tourism). Тривалий час головною метою туристів є отримання вражень у процесі пізнання навколишнього світу під час подорожі. Однак нині все чисельнішим стає сегмент споживачів, які прагнуть поєднувати «приємне з корисним», отримуючи під час подорожі не лише враження і досвід, але й нові навички, фізичне чи духовне вдосконалення [61].

Згадані тенденції – це популярність lifestyle туризму як нового методу відпочинку, згідно з яким туризм є засобом досягнення фізичного благополуччя та духовної рівноваги через оздоровчу діяльність, призначену для тих, хто має хороше фізичне та психічне здоров'я та які зосереджені на збереження свого здоров'я. і міцна соціальна адаптація. Власне, поняття розваг включає поняття лікувально-профілактичних розваг, які можуть бути реалізовані у формі оздоровчого туризму – специфічного виду туризму, який передбачає переміщення людей з метою оздоровлення, профілактики та лікування різноманітних захворювань, пов'язаних із комплексним і практичним використанням природних і штучних лікарських матеріалів [36].

Медичний туризм часто трактується як виїзд з постійного місця проживання з метою отримання лікувальних, оздоровчих, профілактичних і рекреаційних послуг з використанням лікувально-туристичних ресурсів. Однак, варто чітко відокремлювати оздоровчу складову рекреаційної діяльності від мети отримати діагностичні, чи лікувальні послуги в спеціалізованих клініках. Медичний туризм виходить за межі традиційного уявлення про туристичну діяльність – подорож, пізнання, релакс. Туристична складова в клінічному медичному туризмі полягає в організації окремих послуг, що відносяться до категорії туристичних - транспортних, розміщення, перекладача, пошуку

відповідних медичних закладів чи фахівців.

Лікувально-оздоровчий туризм, на відміну від медичного, передбачає лікувально-оздоровчу діяльність на основі природних чинників, методів фізіотерапії, спортивного відпочинку та дієтичного харчування.

У 2016 році Oxford Economics і Visa провели масштабне дослідження, і, згідно з тодішніми розрахунками, до 2025 року очікується, що обсяг транзакцій на ринку медичного туризму перевищить позначку в 3 трильйони доларів. (25%) на рік, а кількість мандрівників сягне рівня у 3% населення світу [8].

Важливо відзначити, що сучасний медичний туризм включає обов'язкові компоненти, кожен з яких тісно пов'язаний з попитом, пропозицією та цінами (рис.1.1.2).

Рис.1.1.2 - Елементи ринку медичного туризму [8]

Серед цих компонентів можна виділити такі: продукт (товар) - медична послуга, покупець – медичні туристи або юридичні особи, які укладають угоди з виробниками послуг, та продавець - ліцензовані виробники медичних послуг, такі як клініки, медичні центри, спеціалізовані туристичні компанії та представництва асоціацій у галузі медицини.

Отже, медичний туризм має свою специфіку, оскільки, у більшості випадків, особа, яка шукає медичну послугу, не може безпосередньо придбати її у виробника. У зв'язку з цим на ринку існують посередники, якими є спеціалізовані туристичні компанії та представництва асоціацій у галузі медицини. Виробниками-постачальниками є клініки та медичні центри [54].

Саме туристичні оператори медичного туризму, відповідають за організацію медичних подорожей. Оскільки планування і організація медичного туру є складним завданням, створено спеціалізовані ліцензовані компанії, які враховують усі аспекти поїздки, інтереси та потреби клієнта. Вони надають докладну консультацію споживачам, готують повний набір документів, обирають медичні заклади і клініки, допомагають з оформленням візи, забезпечують супровід пацієнта та надають інші необхідні послуги.

Зазвичай, кожен туроператор медичного туризму має партнерів-медичних установ за кордоном, які пропонують вибір клієнтам. Це дає пацієнтам можливість порівняти пропозиції медичних закладів за різними критеріями, такими як ціни, якість обслуговування, тривалість лікування, умови надання медичної допомоги, відгуки інших пацієнтів та потенційні ризики.

Також саме медичний туризм надає можливість державам зменшити черги для отримання медичних послуг та звільнити переповнені медичні заклади, відправляючи пацієнтів в інші країни, де їх можна оперативно обслуговувати, а в деяких випадках - за більш доступною ціною.

Медичний туризм має важливий вплив на місцевих жителів країни-призначення. Оскільки прибуток, що генерується через медичний туризм, сприяє поліпшенню доступності та якості медичних послуг саме для мешканців цієї країни. Також важливо відзначити, що розвиток медичного туризму сприяє збереженню висококваліфікованих медичних працівників на батьківщині. У країнах, де медична галузь активно розвивається, фахівці не відчують потреби мігрувати в пошуках кращих можливостей. В цілому, збільшений попит на якісні медичні послуги у країнах, які активно розвиваються, призводить до зростання інвестицій не лише у сферу охорони здоров'я, але

також у транспортну інфраструктуру та інші суміжні галузі. Це сприяє покращенню якості медичної допомоги та розвитку інфраструктури в цих країнах.

Саме медичний туризм є комплексною системою взаємопов'язаних інфраструктурних установ держави, які впливають на його розвиток і забезпечують його конкурентоспроможність на міжнародному ринку [46].

Розвиток торгівлі медичними послугами на міжнародному ринку, активне впровадження і розповсюдження інноваційних методів та технологій лікування стимулювали формування світового ринку медичних послуг. Стандартизація виробництва і споживання цих послуг, особливо в контексті охорони здоров'я, вже тривалий час є об'єктом уваги міжнародних спеціалізованих організацій та країн.

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що світовий ринок медичних послуг є частиною загального ринку послуг, що охоплює міжнародний обмін медичними послугами, включаючи медичні технології, медичну техніку, методи організації медичної роботи, фармакологічні засоби, лікування, профілактику і засоби впливу на здоров'я, а також встановлення стандартів та регулювання цього ринку органами влади на різних рівнях.

Особливістю національного ринку медичних послуг є те, що він об'єднує як приватні, так і державні послуги в галузі охорони здоров'я, кожен із яких виконує свої функції та спрямований на компенсацію недоліків іншого.

Отже, відповідно до вищезазначеного, медичний туризм розглядається як окремий сегмент господарської діяльності та важлива складова галузі туризму, і включає специфічний процес створення та пропозиції туристичного продукту. Цей продукт охоплює як загальні туристичні послуги, так і медичні послуги, і надається різними учасниками туристичної галузі, а також медичними закладами, що мають відповідні ліцензії для надання медичних послуг [44].

У більш широкому контексті, медичний туризм може бути розглянутий як система відносин, яка розвивається взаємодією між сферою медичних послуг та галуззю гостинності, а також міжнародним і національним ринками

медичних послуг. Ця система передбачає переміщення громадян з метою задоволення їхніх потреб та інтересів у отриманні широкого спектру медичних послуг, а також доступ до медичного персоналу та обладнання.

Багато авторів часто класифікують медичний туризм як варіант оздоровчого чи wellness-туризму. Проте висловлюється думка більшості зарубіжних вчених, які стверджують, що ці два терміни не є тотожними. Wellness-туризм визначається як нова філософія відпочинку, спрямована на досягнення фізичної гармонії та духовної рівноваги шляхом активних оздоровчих заходів. Цей вид туризму призначений для фізично та ментально здорових осіб, які прагнуть підтримувати своє здоров'я та адаптуватися соціально. З іншого боку, оздоровчий туризм представляє собою спеціалізовану галузь туристичної діяльності, що включає переміщення людей з метою оздоровлення, профілактики та лікування захворювань, базуючись на комплексному використанні природних лікувальних ресурсів та підготовлених факторів [56].

Аналіз термінів у медичному туризмі призводить до потреби виділити медичний клінічний і медичний курортний туризм. Медичний клінічний туризм охоплює відвідування спеціалізованих медичних закладів для проведення процедур та медичних втручань.

У свою чергу, медичний курортний туризм використовує методи курортології та натуральні лікувальні чинники конкретного курортного регіону для досягнення позитивного ефекту. Лікувально-оздоровчий туризм може існувати без медичного компонента, забезпечуючи оздоровчий ефект за рахунок природних лікувальних факторів, спортивних занять, дієти і т.д.

Такі подорожі, як відвідання термальних, грязьових, spa- і wellness-курортів або візити до закордонних клінік для контрольних обстежень, поєднуються з активним або екскурсійним відпочинком, відносяться до медичного курортного туризму. З іншого боку, медичний клінічний туризм може включати візити до лікарні у поєднанні з туристичними маршрутами, наприклад, офтальмологічна операція в Одесі разом із відвідуванням міста та

відпочинком на морі [14].

Важливо враховувати, що медичний туризм тісно пов'язаний з індустрією гостинності та включає різні галузі бізнесу, такі як страхування, банківська діяльність, юридична допомога, транспорт і зв'язок. Розуміння медичного туризму включає також міграцію не тільки пацієнтів та гостей, але й лікарського персоналу та обладнання.

Медичний туризм – це тимчасова міграція людей з метою отримання медичних послуг. Цей вид туризму можна поділити на два основних типи:

Внутрішній медичний туризм – це подорожі в межах країни для отримання медичних послуг, які неможливо отримати в місцевих медичних установах.

Міжнародний медичний туризм – це подорожі до іншої країни для отримання медичних послуг.

Медичний туризм може бути пов'язаний з різними видами медичних послуг, включаючи:

- Діагностику та лікування хронічних захворювань.
- Хірургічне лікування.
- Реабілітацію після травм або операцій.
- Сперматичний банкінг.
- Донорство яйцеклітин.

Медичний туризм має ряд переваг, як для пацієнтів, так і для країн, які розвивають цей вид туризму. Для пацієнтів медичний туризм може бути способом отримати доступ до високоякісних медичних послуг за вигідними цінами. Для країн медичний туризм може бути джерелом доходу та створення робочих місць.

Таким чином, медичний туризм, як специфічне поєднання медичної та туристичної галузей, набуває все більшого розвитку у світі та виконує важливі суспільні функції.

1.2. Чинники та сучасні тенденції розвитку медичного туризму у світі та Україні

Основними чинниками, які сприяють розвитку медичного туризму варто назвати наступні:

- розвиток технологій, які дозволяють проводити діагностику та лікування на відстані;
- збільшення доступу до інформації про медичні послуги в інших країнах;
- збільшення доходів населення, що дозволяє людям оплачувати медичні послуги за кордоном;
- різниця в цінах на медичні послуги та якості їх надання в різних країнах через відмінності в політичних та соціально-економічних умовах;
- не бажання піддавати розголосу факт отримання певних процедур.

Рівень розвитку медичного туризму в країні відображає так званий показує Індекс медичного туризму, який розроблений Міжнародним центром досліджень охорони здоров'я. Цей показник показує привабливість країни для туристів, які збираються отримати медичні послуги, з точки зору: якості бізнес-середовища країни (ділові практики, інтегрованість у світову економіку, безпека, природа, культура), рівень розвитку національної системи охорони здоров'я, наявний рекреаційний простір і потужність туристичної інфраструктури, якість послуг, наявність світової акредитації та дотримання стандартів [54].

У 2019 році найвищі показники вищезазначеного індексу мали Канада, Японія, Сінгапур, Іспанія, Велика Британія, Ізраїль та ОАЕ (Дубай), що свідчить, що саме ці країни є найпривабливішими напрямками медичного туризму. Якщо проаналізувати структурні компоненти Індексу, то маємо наступне: до п'ятірки кращих країн за якістю навколишнього середовища входять Канада, Велика Британія, Сінгапур, Німеччина та Коста-Ріка; за красою туристичних і розважальних місць - Коста-Ріка, Ямайка, Італія, Бразилія і

Франція, за індексом вартості послуг охорони здоров'я - Канада, Коста-Ріка, Філіппіни, Мексика і Колумбія. Нарешті, за якістю та ефективністю медичних закладів та якістю послуг – Ізраїль, Сінгапур, Канада, Велика Британія та Німеччина [57].

Іншу класифікацію привабливих напрямків медичного туризму пропонує міжнародна організація «Пацієнти без кордонів». Ця організація була заснована у 2005 році в США (Північна Кароліна) з місією обмінюватися інформацією про можливості отримання медичних послуг у всьому світі, і протягом 10 років публікувала огляди рекомендацій щодо розвитку медичного туризму. За її останніми даними найпопулярнішим місцем для оздоровчих візитів у 2022 році став Бангкок, його відвідали понад 2 мільйони пацієнтів (косметичні процедури, стоматологія), а також Будапешт (стоматологія). Замикає трійку лідерів Канкун (неінвазивні косметичні та естетичні процедури, програми та операції по зниженню ваги, послуги з вибору медичної продукції) [41].

У першій десятці найкращих напрямків медичного туризму:

- Ескасу в Коста-Ріці (65 тис. пацієнтів, розвинена стоматологія, ортопедія та кардіологія);
- Куала-Лумпур у Малайзії (послуги традиційної китайської медицини, процедури для хребта та серцево-судинної системи);
- Мумбаї в Індії (ортопедичні операції, втручання на серці та судинах);
- Сеул у Південній Кореї (косметичні процедури, косметичні операції);
- Стамбул у Туреччині (обстеження та офтальмологічні операції, стоматологія, косметичні процедури);
- Барселона в Іспанії (кардіоторакальна хірургія, стоматологія).

Медичний туризм, як і лікувально-оздоровчий, має в Україні великий потенціал для розвитку. Перш за все, це багаті та різноманітні природні ресурси та компетентний персонал, сучасні методи діагностування та клінічного лікування [45]. Перевагами України є її географічне розташування у Східній Європі (тобто близькість до основного ринку виробництва) та хороша цінова політика (вартість медичних послуг в Україні вдвічі-втричі нижча, ніж в

українських клініках). Дуже серйозним є питання сертифікації, міжнародної акредитації та страхування цивільної відповідальності.

При виборі місця для лікування пацієнти та туристичні організації звертають увагу на наявність міжнародної сертифікації. JCI (Joint Commission International) визнана найавторитетнішою з усіх сертифікацій, що підтверджує установи в більш ніж 40 країнах світу. Наразі в Україні лише одна медична установа, акредитована JCI. Це київський пологовий будинок «Лелека», який у грудні 2019 року першим в країні отримав золоту медаль якості JCI. Небагато українських клінік мають сертифікат ISO 9001, зокрема - Клініка репродуктивної медицини ім. академіка В. І. Грищенка, «Добробут», «Борис», Інноваційна онкологічна клініка та ін.) [46].

Медичний туризм, подібно до інших видів туризму, є сферою, яка розвивається під впливом різноманітних чинників. У сучасних умовах ці чинники включають такі аспекти, як світові фінансово-економічні кризи, які періодично виникають, демографічну структуру населення різних країн, інформаційно-інноваційні процеси в світі та епідеміологічну ситуацію в країнах світу.

Медичний туризм представляє собою відносно новий напрямок, що з'єднує індустрію туризму і сферу охорони здоров'я в Україні. Місцеві агентства, що спеціалізуються на медичному туризмі, активно працюють лише 4-5 років і пропонують три основних види послуг в цій галузі: діагностичні, оздоровчі та лікувальні. Навіть при такому короткому періоді існування, можна впевнено стверджувати про перспективність цього напрямку, оскільки медичний туризм активно розвивається в Україні.

Медичний туризм є новим напрямком, який об'єднує сферу туризму та медичного обслуговування в Україні. Місцеві агентства, спеціалізуючись на медичному туризмі, функціонують лише 4-5 років і надають три основних види послуг у цій галузі: діагностичні, оздоровчі та лікувальні. Навіть при такому короткому періоді існування, можна з упевненістю говорити про перспективи цього напрямку, оскільки медичний туризм активно розвивається в Україні.

Додатковим фактором, що сприяє успіху медичного туризму в Європейському Союзі та на Близькому Сході, є нездатність отримати швидко якісну медичну допомогу в рідній країні. Чекання на планові процедури та операції часто триває місяцями. Розуміння цієї обставини призводить до того, що пацієнти віддають перевагу подорожі до країн, де лікування можна отримати якісно та найшвидше. У деяких країнах практично зовсім відсутня якісна медична допомога, і в таких випадках медичний туризм стає єдиним варіантом.

Іншою тенденцією є збільшення потоку пацієнтів із менш розвинених країн з обмеженим доступом до медичної допомоги. Для них поїздка на лікування до країн із традиційно високорозвиненою та сучасною медициною є єдиною надією на отримання точного діагнозу та можливість одужання. Найбільший попит спостерігається на медичну допомогу в таких галузях як онкологія, кардіохірургія, ортопедія та нейрохірургія в країнах, таких як Німеччина, Ізраїль, Швейцарія, Австрія та Франція.

Варто також зазначити, що найбільший потік клієнтів у структурі медичного туризму (з урахуванням усіх його напрямків пов'язаний із оздоровленням на курортах, стоматологічними послугами та пластичними операціями). У світі вже склалася практика поєднання відпочинку із отриманням медичних послуг. Медичний туризм представляє собою прибутковий бізнес, який постійно залучає нових учасників, які конкурують за клієнтів завдяки комплексному обслуговуванню та орієнтації на широкий спектр споживачів.

Основними напрямками розвитку медичного туризму у всьому світі є США, Німеччина, Туреччина, Індія, Таїланд, а також Канада, Мексика, Коста-Рика, Великобританія, Франція, Іспанія, Йорданія, Дубай, Малайзія, Сінгапур, Японія, Корея, Філіппіни та Південно-Африканська Республіка. Лише з США в 2012 році за кордон для отримання дешевшої медичної допомоги виїхали понад 2,7 мільйонів громадян.

Найвищі прибутки від медичного туризму на сьогоднішній день

отримують США, Німеччина, Туреччина, Індія та Таїланд [70].

Наприклад, Туреччина, один із найуспішніших гравців на світовому ринку медичного туризму, прийняла у 2022 році 617 тисяч медичних туристів і заробила на них 4,2 мільярда доларів. Країна бажає збільшити обсяг медичного туризму до 1 мільйона осіб до 2025 року та доходи до 10 мільярдів доларів.

У Індії ціни на медичні послуги на 65-85% нижчі, ніж у США. За прогнозами Deloitte Center for Health Solutions з США, кількість американців, які бажають лікуватися за кордоном, буде зростати і збільшиться у середньому у 8 разів, з 750 тисяч до 6 мільйонів.

За опитуваннями громадської думки, приблизно 200 тисяч жителів Великобританії планують в 2024 році вирушити на лікування в Індію.

Міжнародний госпіталь "Bumrungrad" у Таїланді обслуговує щорічно до 400 тисяч медичних туристів із 160 країн світу. Госпіталь має 25 відділень та 554 стаціонарних місця, а в його штаті працює 945 лікарів різних спеціалізацій [9].

Головною причиною поширення медичного туризму є значні розбіжності у цінах за однакову якість медичних послуг у різних країнах світу. Наприклад, аортокоронарне шунтування в Бангкоку коштує 12 тисяч доларів, у США ця процедура оцінюється від 100 до 200 тисяч доларів. Лазерна корекція зору варіюється від 730 до доларів, тоді як у Сполучених Штатах це може обійтися у 3,7 тисячі доларів. Основні медичні обстеження (аналіз крові, ЕКГ, рентгенографія грудної клітки, УЗД черевної порожнини) в Делі обходяться в 84 долара, у Великобританії ці витрати становлять 600 доларів [16].

Наразі весь азійський регіон приймає щорічно 2,3 мільйона медичних туристів. Таїланд сприймає понад 600 тисяч таких туристів, Індія - 150 тисяч, Малайзія - 120 тисяч. Сінгапур, зокрема, з 2019 року приймає приблизно 1 мільйон медичних туристів щорічно У 2024 році ці країни очікують доходи від медичного туризму на рівні 4,4 мільярда доларів.

Окремим видом медичного туризму є стоматологічна допомога. Велика розбіжність в цінах на стоматологічні послуги спостерігається в різних країнах.

Наприклад, процедура протезування восьми зубних коронок в Будапешті коштує 4,3 тисячі доларів, включаючи витрати на роботу дантиста. У США вартість аналогічних послуг становить 11 тисяч доларів. Навіть в країнах Європейського Союзу, де ціни дорожчі, операції можуть коштувати близько 15 тисяч євро [43].

Загалом, експерти оцінюють, що щорічно приблизно 100 мільярдів доларів витрачається на отримання медичних послуг за кордоном.

Медичний туризм продовжує зростати й розширюватися на світовому просторі. У передових країнах, які володіють високим рівнем медичної допомоги, прибуток від в'їзного оздоровчого та лікувального туризму становить сотні мільйонів доларів щорічно і робить значний внесок у державний бюджет. Останнім часом медичний туризм, який включає як лікування, так і діагностику та реабілітацію, становить близько 2% світового ВВП.

Понад 50 країн в рамках розвитку своїх економік розробили національні програми розвитку медичного туризму. Такі країни, як Німеччина, Ізраїль, Туреччина, Індія, Сінгапур, Таїланд, інвестують мільйони в розвиток медичної інфраструктури, будівництво сучасних клінік з передовим обладнанням та інноваційними технологіями для забезпечення високоякісного лікування. Фахівці цих закладів постійно підвищують свою кваліфікацію та стажуються в провідних медичних університетах світу. Лікарі клінік, які приймають іноземних пацієнтів для лікування, володіють декількома мовами. Вивчення іноземних мов є обов'язковим елементом підготовки медичного персоналу в численних країнах. Багато клінік отримали сертифікацію за стандартами JCI [54].

На сьогоднішній день медичний туризм став глобальним ринком медичних послуг і має розвинуту інфраструктуру, включаючи медичний менеджмент, акредитаційні органи, агентства медичного туризму і туроператорів, а також фахівців у сфері медичних подорожей. Навіть під час фінансових криз розвиток медичного туризму не припиняється і має значний вплив на національні

системи охорони здоров'я та діяльність страхових компаній, які все частіше покликають відшкодовувати лікування своїх клієнтів за кордоном. В умовах глобальної економічної конкуренції медичний туризм спонукає сферу медицини розвиватися швидкими темпами завдяки сучасним технологіям та покращенню обслуговування пацієнтів.

До війни наша країна поступово набувала репутації привабливого напрямку в'їзного медичного та оздоровчого туризму - постачальника медичних послуг з високим рівнем якості при вигідних цінах. Особливо це стосується послуг у галузі стоматології та МРТ-діагностики. Все більше туристів спеціально обирають Україну для доступу до унікальних методів лікування, таких як лікування стовбуровими клітинами. Останнім часом попит іноземних громадян на послуги українських репродуктивних клінік також зростає.

Світова асоціація медичного туризму (GHTC) вважає Україну привабливою для іноземних інвесторів та пропонує підтримку у залученні інвестицій для розвитку закладів охорони здоров'я та модернізації галузі [10].

Важливо відзначити, що українські медичні заклади швидко завоювали популярність на міжнародному ринку медичного туризму завдяки поєднанню доступних цін та високої якості своїх послуг. Фахівці підкреслюють, що вартість медичних послуг в Україні значно нижча, ніж в розвинених країнах, при цьому якість і рівень комфорту не відстають від аналогічних установ за кордоном [10].

Крім того, в очах іноземних громадян важливою перевагою при виборі України для лікування є відсутність черг та можливість отримання медичних послуг без затримок, що гарантує іноземним пацієнтам своєчасну та повноцінну допомогу. Розвитку медичного туризму сприяє наявність розвиненої медичної інфраструктури, координаційних послуг та наявність англomовного персоналу.

В Україні існують різні багатoproфільні лікарні, які потребують фінансування для повноцінного функціонування, як, наприклад, Охматдит. Також важливим є створення спеціалізованого центру для трансплантації

кісткового мозку, впровадження якого дозволить суттєво зекономити державні кошти, які зараз витрачаються на лікування таких пацієнтів за кордоном. Крім того, це може стати привабливим бізнес-проектом для приваблення іноземних пацієнтів із інших країн. Існують і інші подібні проекти, які можуть бути сприятливими для професійної співпраці в Україні, оскільки нова політика українського уряду передбачає активне залучення інвестицій, відкритість до співпраці з міжнародними партнерами та прозорість у всіх процедурах [21].

Україна, володіючи значними медичними, оздоровчими та рекреаційними ресурсами, а також маючи вагомі конкурентні переваги з точки зору цінової доступності, може вийти на світовий рівень в галузі в'їзного медичного туризму. Розвиток медичного туризму сприяє значному позитивному впливу на економіку і може призвести до значних надходжень у державний бюджет.

Таким чином, медичний туризм спричинив виникнення нової концепції, що переплітає сучасну охорону здоров'я та сферу туризму. У випадках, коли особа не може знайти вирішення своєї медичної проблеми в рідній країні, вона обирає іншу державу, лікаря та клініку, де зможе отримати доступ до передових методів діагностики і лікування.

1.3. Нормативно-правове регулювання медичного туризму в Україні та досвід розвитку туризму у країнах де проводилися бойові дії

Глобальний режим вільного переміщення товарів і послуг впроваджується за рамками СОТ та Генеральної угоди про торгівлю послугами, а також через чинні регіональні та двосторонні торговельні угоди [3,4,5].

Діяльність, пов'язана з медичним туризмом, регулюється, крім Закону України "Про туризм", також іншими нормативно-правовими актами, включаючи Закони України "Про зовнішньоекономічну діяльність" від 16 квітня 1991 року № 959-XII, "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" від 1 червня 2000 року № 1775-III, наказ Міністерства інфраструктури України "Про затвердження Ліцензійних умов провадження

туроператорської діяльності" від 10 липня 2013 року № 465 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 30 липня 2013 року № 1275 / 23807) та іншими законодавчими актами [4].

В Україні існує низка нормативно-правових актів, які сприяють інноваційному розвитку медичного туризму та відповідають світовим стандартам. Як приклад – Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19.10.2015 р. № 681 «Про затвердження нормативних документів щодо застосування телемедицини у сфері охорони здоров'я» [1], яким було затверджено Порядок організації медичної допомоги на первинному, вторинному (спеціалізованому), третинному (високоспеціалізованому) рівнях із застосуванням телемедицини закладами охорони здоров'я незалежно від форми власності, фізичними особами - підприємцями, які здійснюють господарську діяльність з медичної практики [64].

Законодавство країн ЄС сприяє перетину кордону для отримання медичних послуг та переміщенню медичних працівників. Воно також передбачає взаємне визнання сертифікатів та кваліфікаційних стандартів. У квітні 2009 року Європарламент легалізував можливість обирати країну для лікування незалежно від місця проживання та право на компенсацію витрат [54].

Міжнародний медичний туризм є значущим чинником для розвитку системи охорони здоров'я, збільшення доходів державного бюджету, приваблення іноземних інвестицій та формування позитивного іміджу країни [13].

Міжнародний медичний туризм, який можна розглядати як особливий вид суспільно корисної діяльності, спрямований на надання туристичних послуг у галузі лікування та відновлення здоров'я, включає в себе тимчасовий виїзд окремих осіб або групи осіб за кордон для отримання медично-оздоровчих послуг, а також в'їзд іноземців в Україну з метою лікування [13].

Головними напрямками в'їзного медичного туризму в Україні є надання медичних послуг у таких галузях медицини, як репродуктивна медицина,

стоматологія, офтальмологія, кардіологія, естетична медицина та косметологія, пластична хірургія, санаторно-курортне лікування, клітинна інженерія, включаючи зберігання пуповинної крові [14].

Ще однією перевагою для розвитку в'їзного медичного туризму в Україні є наявність сучасного обладнання в спеціалізованих і приватних лікувально-профілактичних установах, а також відсутність практики черг і листів очікування. Додатковою перевагою є безвізовий режим для громадян багатьох країн.

Важливо відзначити, що Україна пропонує послуги сурогатного материнства. У контексті Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, схваленого Міністерством охорони здоров'я України у вересні 2013 року (Наказ № 787), сурогатне материнство розглядається як одна з допоміжних репродуктивних технологій, що надає подружжю можливість стати біологічними батьками своєї дитини, коли один з партнерів має медичні проблеми, що призводять до безпліддя [64].

Процес сурогатного материнства супроводжується досвідченими юристами, які дотримуються всіх правових аспектів законодавства, і він застосовується лише у випадках, коли є медичні показання.

Приватно-правові відносини, які включають іноземний компонент, мають юридичний зв'язок з правовими системами двох чи більше країн, і тому регулювання цих відносин стикається з колізією правових систем країн, пов'язаних із суб'єктами або об'єктами правовідносин, або ж юридичними фактами, які вплинули на їх виникнення, зміну або припинення. Правова регламентація одних і тих самих правовідносин в різних країнах настільки відрізняється, що юридичні наслідки використання певної юрисдикції можуть призвести до зовсім різних результатів [64].

Це особливо стосується галузей міжнародного медичного туризму, зокрема репродуктивної медицини. Незважаючи на це, репродуктивна медицина залишається однією з найбільш популярних і швидко розвиваючих галузей медицини в Україні.

Багато пар з країн Європейського Союзу стикаються із проблемами, пов'язаними із безпліддям. В першу чергу їх приваблює висока якість медичних послуг, що пропонуються репродуктивними медичними центрами в Україні, а також доступні вартості репродуктивної медицини в країні, а головне – законність надання таких послуг [67].

Наприклад, в багатьох європейських країнах, таких як Італія, ОАЕ, Іспанія, Португалія, Польща, Нідерланди, Сербія, Англія і багато інших, регулювання репродуктивної медицини піддається жорстким законодавчим обмеженням, які унеможливають проведення необхідних процедур через етичні та релігійні питання, пов'язані із втручанням у процес створення життя. Тому безплідні пари та окремі особи активно шукають всі можливі ресурси, щоб втілити свої батьківські мрії, зокрема через використання допоміжних репродуктивних технологій та участь у глобальних потоках репродуктивного туризму [69].

Наприклад, генетичний аналіз ембріона для визначення вроджених захворювань, що заборонений у таких країнах, як Німеччина, Австрія, Італія та Швейцарія, в Україні проводиться без проблем. Але важливо зазначити, що існує конфлікт правових норм між законодавством України та законами країни громадянства іноземців, що викликає ускладнення при реєстрації дитини її біологічними батьками, і це може призвести до труднощів з вивезенням дитини за кордон, на батьківщину її біологічних батьків. На жаль, такі ситуації стаються не рідко, і в законодавстві України відсутня відповідна правова регламентація для вирішення цих питань. Тому, ми вважаємо, що варто розглянути можливість розширення Наказу Міністерства юстиції України "Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні" для реєстрації дітей, народжених через використання допоміжних репродуктивних технологій і батьками яких є іноземці, і встановити процедури та правила для реєстрації таких дітей [69].

Однією з недоліків медичного туризму є відсутність адекватного юридичного захисту в разі різних видів медичних недоліків. Система державного регулювання медичного туризму в Україні має низький рівень

законодавчої зрілості та містить протиріччя в нормативно-правовому регулюванні. У наявності необхідність розгляду законопроектів, спрямованих на поліпшення медичної галузі, включаючи законопроект щодо збільшення фінансової та управлінської автономії установ охорони здоров'я та перегляду Закону України "Про трансплантацію органів та анатомічних матеріалів". Додатково необхідна адаптація законодавства України до європейських стандартів, зокрема у сфері громадського здоров'я та прав споживачів. Важливим є створення міжсекторальної програми для підтримки медичного туризму, що ґрунтується на принципах державно-приватного партнерства.

Щодо якості медичних послуг, варто зауважити, що в чинних законодавчих актах України не визначено конкретного терміну "якість медичних послуг". Проте поняття "якість медичної допомоги" присутнє у п. 3 Порядку контролю за якістю медичної допомоги, схваленого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 28 вересня 2012 року № 752. Зазначений документ визначає якість медичної допомоги як надання медичної допомоги та проведення інших заходів з організації надання медичної допомоги установами охорони здоров'я відповідно до стандартів у галузі охорони здоров'я.

Метою Директиви 2011/24/ЄС Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу, прийнятої 9 березня 2011 року, є гарантування права громадян на використання медичною допомогою за кордоном у сфері охорони здоров'я.

Законодавство України, незважаючи на його недоопрацювання, враховує обидва аспекти і включає практично повний перелік прав пацієнтів, що визначені законодавством країн ЄС (з винятком права на повагу до часу пацієнта, а також чітко не вказано право на інновації). Відповідно до статті 11 Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" (далі за текстом - Основи) від 19 листопада 1992 року № 2801-XII, права та обов'язки іноземних громадян та осіб без громадянства, які тимчасово перебувають на території України, визначаються вітчизняним законодавством та відповідними

міжнародними угодами. Згідно статті 79 цього Закону, Україна є учасником міжнародного співробітництва в галузі охорони здоров'я, є членом Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) та інших міжнародних організацій.

Згідно зі Стратегією розвитку туризму та курортів до 2026 року, яку схвалило розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 року № 168-р [5], сектори туризму та курортів розглядаються як невід'ємно пов'язані. Зазначена стратегія визначає стратегічно орієнтовану державну політику, головним завданням якої є зазначення туризму одним із ключових пріоритетів держави, впровадження економіко-правових механізмів для успішного ведення туристичного бізнесу, інвестиційних засобів для розвитку туристичної інфраструктури, та інформаційно-маркетингових заходів для формування туристичного образу України.

Оскільки економічна діяльність у галузі медичного туризму включає надання як лікувальних, так і лікувально-оздоровчих послуг, одним із її напрямів є організація та розвиток курортів. Згідно зі статтею 2 Закону України " Про туризм " [4], завданням законодавства щодо курортів є регулювання суспільних відносин у сфері організації та розвитку курортів, виявлення та обліку природних лікувальних ресурсів, забезпечення їх раціонального видобутку, використання та охорони з метою створення сприятливих умов для лікування, профілактики захворювань та відпочинку людей.

Проте господарська діяльність у сфері використання курорту, який згідно з частиною 1 статті 1 цього Закону є освоєною природною територією на землях оздоровчого призначення, обладнаною природними лікувальними ресурсами та необхідними для їх експлуатації будівлями та спорудами з об'єктами інфраструктури, не завжди може розглядатися як діяльність у сфері медичного туризму. Це пояснюється тим, що курорт може використовуватися як для лікування, так і для медичної реабілітації, профілактики захворювань та відпочинку. У випадках, коли курорт використовується для надання оздоровчих послуг, не пов'язаних з медичним втручанням, така господарська діяльність не вважається діяльністю у сфері медичного туризму. Цей висновок базується на

положеннях статті 68 Основ, яка відокремлює оздоровлення від санаторно-курортного лікування [4].

Послуги санаторно-курортного лікування, на відміну від оздоровчих послуг, пов'язані з медичним втручанням. Враховуючи це, господарська діяльність, спрямована на організацію надання послуг санаторно-курортного лікування, слід розглядати як діяльність у сфері медичного туризму. Санаторно-курортне лікування включає надання лікувальних та оздоровчолікувальних послуг, а також послуг з медичної реабілітації. Остання, згідно з ч. 1 ст. 355 Основ, є формою медичної допомоги, яка надається пацієнтам в амбулаторних або стаціонарних умовах і включає систему медичних та інших заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених функцій організму особи, на виявлення та активізацію компенсаторних можливостей організму для повернення особи до нормальної життєдіяльності, а також на профілактику ускладнень та рецидивів захворювань [4].

Санаторно-курортні заклади є закладами, призначеними для лікування та відпочинку та часто розташовані в курортних місцевостях з природними цілющими властивостями, адаптованими для забезпечення лікування та відпочинку. Процес створення санаторно-курортних закладів регулюється статтею 16 Основ законодавства України про охорону здоров'я та іншими відповідними нормативно-правовими актами. Згідно зі статтею 17 Основ, господарська діяльність в галузі охорони здоров'я, яка підлягає ліцензуванню згідно з законом, може здійснюватися лише при наявності ліцензії. Відповідно до пункту 4 частини 1 статті 20 Закону України "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи", відповідні послуги можуть надавати санаторно-курортні заклади відповідного профілю чи заклади відпочинку, які мають ліцензію на господарську діяльність у сфері медичної практики. Пункт 10 частини 1 статті 3 Основ визначає медичну послугу як послугу, надану закладом охорони здоров'я або фізичною особою – підприємцем, яка має ліцензію на медичну практику, та оплачується її замовником. Замовниками медичних послуг можуть бути держава, органи

місцевого самоврядування, а також юридичні та фізичні особи, включаючи пацієнтів. В Україні розвиток санаторно-курортних послуг нерозривно пов'язаний із раціональним використанням природних ресурсів курортних територій, що мають лікувальні властивості, для забезпечення відпочинку, оздоровлення, лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань [4].

Через тривалу російську військову агресію Україна дуже постраждала, але криза торкнулася всіх. Зважаючи на жахливі воєнні злочини, скоєні агресором, загибель населення, людську трагедію, втрату даху та життя мільйонів наших співгромадян, деякі політичні, економічні та екосистеми відходять на другий план. Але до цих питань ми маємо повернутися, щоб створити наукову базу для відновлення економічної сили та екосистеми України, яка в майбутньому стане запорукою сталого розвитку нашої країни та європейської інтеграції.

Під час війни сфера туризму й розваг дуже постраждала. Проблема характеризується збитками, заподіяними людям і майну компаній, розташованих на окупованих територіях і в зоні бойових дій. Природно-рекреаційні ресурси, культурно-історична спадщина, туристична інфраструктура були знищені або розкрадені ворогом [7]. В результаті війни потік іноземних туристів практично обнулився, а потенціал для внутрішнього туризму зменшився через постійну загрозу обстрілів, нових атак, мінування територій

Потенційні кризи, політична нестабільність, надмірна мілітаризація економіки, зростання бюрократії в транскордонному регіоні, зміни обмінних курсів та інші пов'язані з цим фактори можуть мати негативний вплив на туризм у країнах, залучених до геополітичних конфліктів [55]. Туристи не хочуть відвідувати країну, де відбуваються інтенсивні військові навчання чи війна. Загроза військових дій на території держави негативно впливає на її безпекову ситуацію, а відтак, і на туристичну активність [55].

У світі є чимало прикладів, коли країна, переживши криваву війну, відновлювала свою економіку та її туристичну компоненту.

Проаналізуємо досвід Хорватії. У 1990-х роках туризм в країні припинився, причиною чого стала війна. Після закінчення війни уряд розробив та запровадив загальну програму просування національного туристичного продукту та відновлення туристичної діяльності. Екологічна стійкість і відпочинок були визначені як ключові переваги, які необхідно просувати. Завдяки географічним особливостям – сотням привабливих островів, вдалося забезпечити приплив туристів, які раніше знали про існування грецьких островів. Хорватські пляжі почали отримувати «блакитний прапор» як символ екологічності та чистоти.

В іноземних виданнях почали з'являтися оголошення про розташування пляжів Хорватії. Пізніше, з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, до процесу просування залучили авторів і соціальні мережі. Завдяки стратегії, створеній після війни, країною почали цікавитися великі круїзні компанії, включаючи міжнародних туроператорів і відомі готельні мережі. Бурхливий розвиток туризму вплинув на економіку Хорватії: сьогодні більше десяти мільйонів відвідувачів щороку приносять країні значні доходи, що складають 15% ВВП Хорватії [69].

Серед інших вартих уваги прикладів - досвід Кіпру, Ізраїлю та Грузії. Кіпр став одним із найпопулярніших туристичних центрів після закінчення громадянської війни між грецькою та турецькою громадами. Стратегія туристичного просування Кіпру подібна до стратегії Хорватії і спрямована на визначення основних переваг туризму і, отже, на їх потужну та широку рекламу на новинних сайтах інших країн [57].

Досвід Ізраїлю важливий і для України, де, незважаючи на триваючу війну з Палестиною, туризм продовжує домінувати. Реальність така, що ізраїльський туристичний сектор добре адаптувався до постійної загрози військового конфлікту. Однак кожна коротка війна, як та в Газі в травні 2021 року, позбавляла країну 0,5% річного зростання національної економіки. Під час 50-денної війни в Газі (найдовшої з трьох воєн з 2009 року) ізраїльська індустрія туризму втратила кожного четвертого туриста, або понад півмільярда доларів

доходу. Очевидно, що й нинішня (2023-2024 р.р.) війна Ізраїлю з бойовиками ХАМАСу негативно вплине на туристичну галузь. Однак, акцент на медичному туризмі та закордонних подорожах, а також медійна кампанія щодо заходів безпеки є рушійними силами швидкого розширення позицій Ізраїлю на міжнародному туристичному ринку [17].

Досвід Грузії є також прикладом реалізації стратегії відродження туристичної галузі після закінчення збройного конфлікту. Варто зазначити, що російсько-грузинська війна 2008 року негативно вплинула на всі сектори грузинської економіки, але найбільші втрати були зафіксовані в сфері подорожей, гостинності та туризму. Після війни загальний обсяг внутрішнього туризму зріс на 23% порівняно з попереднім роком і склав понад 1,3 мільйона іноземних відвідувачів завдяки реалізації стратегічних планів у галузі туризму. До початку війни лише 2-3% населення світу знали про туристичний потенціал Грузії, але незабаром після закінчення війни Грузія відчула збільшення туристичних потоків і розширення міжнародної туристичної території [17].

Таким чином, можна зробити висновок, що загальна стратегія післявоєнної відбудови України має передбачати реорганізацію економічного простору для створення й розвитку центрів сприяння економічному розвитку та зростанню, демонстрації економічного потенціалу регіонів та розвитку людського капіталу.

Важливою умовою відновлення туризму у повоєнний час є, окрім вирішення усіх необхідних безпекових питань, також подолання структурних обмежень розвитку регіонів та належна промоція регіональних туристичного потенціалу.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА РОЗВИТКУ МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ У КИЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1. Спеціалізація та основні дестинації медичного туризму у Київській області

Україна має великий потенціал для розвитку медичного туризму. На її території є всі види ресурсів (бальнеологічні, грязьові, кліматичні), придатні для роботи закладів, що надають лікувально-оздоровчі послуги. Наявність різноманітних рекреаційних ресурсів робить Україну дуже привабливою для розвитку туристичного сектору економіки.

Проте російська агресія проти України додала нових викликів і загальмувала розвиток туризму, особливо медичного.

Основними причинами скорочення кількості медичних центрів є фінансово-економічні проблеми, а також характер медичних центрів. Більшість лікарень та лікувально-оздоровчих закладів були побудовані ще за радянських часів, і в останні десятиліття на їх капітальний ремонт не виділялося фінансування. Сьогодні корпуси багатьох санаторіїв потребують ремонту та оновлення.

Крім того, санаторії використовують старе обладнання для методів лікування, що знизить якість та ефективність лікування. Заклади охорони здоров'я, які раніше недофінансовувалися, постраждали від скорочення фінансування. У результаті ці оздоровчі центри не витримують конкуренції з боку нових СПА-готелів і більш популярних оздоровчих центрів, і тому змушені припинити свою діяльність.

Динаміка кількості лікувально-оздоровчих закладів в Україні у допандемійний період відображено в таблиці 2.1.1. Пандемія COVID-19 призвела до суттєвих змін в організації роботи закладів сфери охорони здоров'я та медичних послуг та негативно вплинула й на туристичну активність.

Таблиця 2.1.1

Показники кількості лікувально-оздоровчих закладів в Україні за 2018-2020 рр. (од.)

Складено на основі [24]

Заклади	Роки			Відхилення			
	2018	2019	2020	2019/ 2018	2020/ 2019	2019/ 2018	2020/ 2019
1	2	3	4	5	6	7	8
Санаторії та пансіонати з лікуванням	309	291	284	-18	-7	-5,8	-2,4
у % від загальної кількості	2,7	2,6	2,7	-	0,1	х	х
Дитячі заклади оздоровлення	333	244	241	-89	-3	-26,7	-1,2
у % від загальної кількості	2,9	2,2	2,3	-0,7	0,1	х	х
Дитячі заклади відпочинку	9 410	9 084	8 567	-326	-517	-3,5	-5,7
у % від загальної кількості	81,0	82,1	81,9	1,1	-0,2	х	х
Санаторії-профілакторії	79	63	55	-16	-8	-20,3	-12,7
у % від загальної кількості	0,7	0,6	0,5	-0,1	0,01	х	х
Бальнеологічні лікарні, грязелікарні, бальнеогрязелікарні	3	3	3	-	-	-	-
у % від загальної кількості	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	х	х
Будинки та пансіонати відпочинку	76	73	67	-3	-6	-3,9	-8,2
у % від загальної кількості	0,7	0,7	0,6	-	0,01	х	х
Бази та інші заклади	1 399	1 295	1 235	-104	-60	-7,4	4,6

За даними табл. 2.1.1 в Україні у 2020 році функціонувало 10458 закладів лікувально-оздоровчого типу, з них: 284 – лікувально-профілактичні заклади, 55 – профілакторії, 67 – заклади відпочинку та проживання, 1235 од. - бази та інші зони відпочинку; 8808 одиниць – оздоровчі заклади та заклади дозвілля дітей [24]. У 2020 році близько 70% українських закладів лікувально-оздоровчого типу були приватними та 30% державними та комунальними. Станом на 2020 рік у Київській області функціонувало 70 закладів лікувально-оздоровчого типу (рис. 2.1.1).

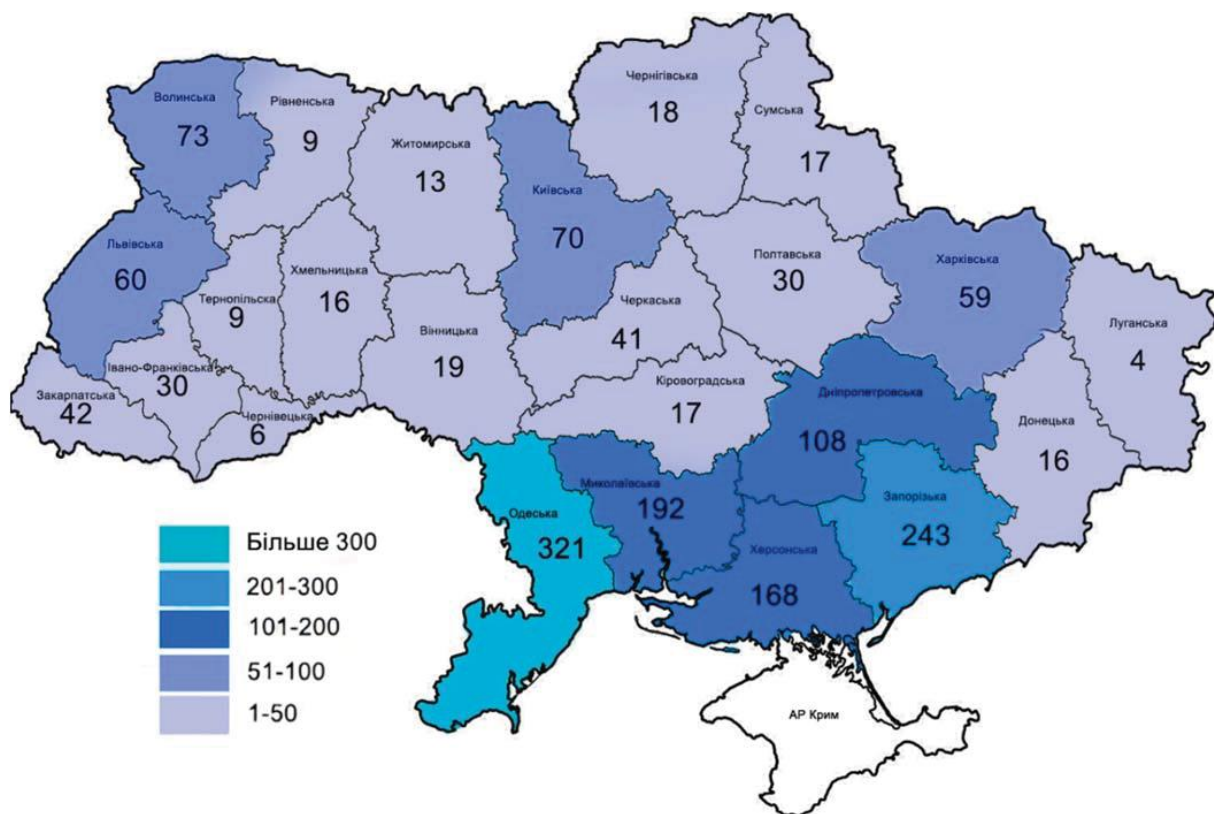

Рис. 2.1.1. Кількість санаторно-курортних підприємств за областями України. Складено на основі [24]

В'їзний медичний туризм почав розвиватися в Україні недавно. Важливим кроком стало створення в 2013 році Української Асоціації Медичного Туризму (УАМТ). УАМТ – це некомерційна організація, головним завданням якої є популяризація України як напрямку медичного туризму, підвищення якості медичних послуг в країні та допомога місцевим жителям в

закордонному лікуванні. Нині УАМТ є однією з найактивніших та авторитетніших асоціацій медичного туризму серед країн Центральної та Східної Європи. До асоціації входить більше 100 державних медичних організацій та міжнародні клініки з 14 країн світу.

За даними УАМТ у 2019 р. Українські клініки прийняли близько 65000 іноземних пацієнтів (з середніми витратами 2,8 тис. дол. на поїздку), що принесло у державний бюджет 182 млн. дол. Найпопулярнішими послугами були: репродуктивна медицина, клітинна терапія (лікування стовбуровими клітинами) кардіотарокальна хірургія, стоматологія та офтальмологія (рис. 2.1.2).

Рис. 2.1.2 Основні напрями медичного туризму в Україні

Основними центрами прийому іноземних пацієнтів є Київський міський Центр серця, онкологічні клініки «ЛІСОД», «Інновація», клініка Спіженко, деякі приватні багатопрофільні медичні заклади та клініки клітинної терапії.

Наразі найбільшу кількість медичних туристів приймає м. Київ, тут зосереджено багато сучасних медичних центрів та найбільш розвинена інфраструктура, зокрема і туристична [60]

Київ та Київська область є одними з найпопулярніших напрямків медичного туризму в Україні. Тут представлені медичні установи різного профілю, які пропонують широкий спектр послуг.

Найпопулярнішими спеціалізаціями медичного туризму в Києві та Київській області є:

- Лікування серцево-судинних захворювань. У Києві та Київській області розташовані провідні українські кардіологічні центри, які спеціалізуються на лікуванні інфаркту міокарда, стенокардії, гіпертонії, аритмії та інших захворювань серцево-судинної системи.

- Лікування онкологічних захворювань. У Києві та Київській області розташовані кілька спеціалізованих онкологічних центрів, які пропонують сучасні методи лікування раку.

- Лікування ортопедичних захворювань. У Києві та Київській області розташовані кілька ортопедичних клінік, які спеціалізуються на лікуванні травм, переломів, захворювань суглобів та хребта.

- Лікування стоматологічних захворювань. У Києві та Київській області розташовані десятки стоматологічних клінік, які пропонують широкий спектр стоматологічних послуг, включаючи імплантацію, протезування, естетичну стоматологію та інші.

- Лікування репродуктивних захворювань. У Києві та Київській області розташовані кілька репродуктивних центрів, які спеціалізуються на лікуванні безпліддя, гінекологічних захворювань та інших проблем, пов'язаних з репродуктивним здоров'ям [61].

Серед основних дестинацій медичного туризму в Києві та Київській області можна виділити наступні:

- Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Університет має власний медичний факультет, який готує висококласних

медичних фахівців.

- Національний інститут серцево-судинної хірургії імені М. М. Амосова. Інститут є одним з провідних кардіологічних центрів в Україні.
- Національний інститут раку. Інститут є одним з провідних онкологічних центрів в Україні.
- Київський інститут ортопедії та травматології імені М. І. Ситенка. Інститут є одним з провідних ортопедичних центрів в Україні.
- Київська міська клінічна стоматологічна поліклініка. Поліклініка є однією з найбільших стоматологічних клінік в Україні.
- Київський інститут репродуктивної медицини. Інститут є одним з провідних репродуктивних центрів в Україні.

Розглянемо саме переваги медичного туризму в Києві та Київській області. Київ та Київська область пропонують ряд переваг для медичного туризму, включаючи:

- Високоякісні медичні послуги. У Києві та Київській області розташовані провідні медичні установи, які пропонують сучасні методи лікування та висококваліфікованих медичних фахівців.
- Доступні ціни. Ціни на медичні послуги в Києві та Київській області часто нижчі, ніж в інших країнах Європи та Сполучених Штатів.
- Можливість поєднання лікування з відпочинком. Київ та Київська область - це красиві міста з багатою історією та культурою. Тут є безліч можливостей для відпочинку та дозвілля [18].

Окрім перерахованих вище спеціалізацій, у Києві та Київській області також розвиваються такі напрямки медичного туризму:

- Лікування неврологічних захворювань. У Києві розташований Національний інститут неврології та нейрохірургії імені А. П. Ромоданова, який є одним з провідних неврологічних центрів в Україні (рис. 2.1.3)

Рис. 2.1.3 Національний інститут неврології та нейрохірургії імені А. П. Ромоданова [<https://neuro.kiev.ua/uk/main-page/>]

– Лікування психічних захворювань. У Києві розташований Національний інститут психіатрії та наркології імені В. П. Протопопова, який є одним з провідних психіатричних центрів в Україні (рис.2.1.4).

Рис.2.1.4 Національний інститут психіатрії та наркології імені В. П. Протопопова [<https://amnu.gov.ua/instytut-nevrologiyi-psyhiatriyi-i-narkologiyi-pamn-ukrayiny/>]

– Лікування естетичних захворювань. У Києві та Київській області розташовані десятки естетичних клінік, які пропонують широкий спектр естетичних послуг, включаючи пластичні операції, косметологічні процедури,

лазерну терапію та інші (рис.2.1.5).

Рис.2.1.5 Естетичні клініки в Києві та Київській області

[<https://ua.bookimed.com/clinics/country=ukraine/direction=aesthetic-surgery/>]

Ці напрямки медичного туризму в Києві та Київській області мають перспективи для подальшого розвитку, оскільки в Україні є висококваліфіковані фахівці, які використовують сучасні методи лікування.

Варто також зазначити, що розвиток клітинної терапії на вітчизняному ринку медичних послуг успішно конкурує із західними аналогами. В Україні працює єдиний у світі інноваційний сервіс зберігання мезенхімальних стромальних клітин у Київському Інституті клітинної терапії, який було відкрито у 2003 році. Матеріал, що зберігається тут, допомагає пацієнтам з усього світу відновлювати здоров'я після травм і операцій. Також в Україну приїжджають тисячі іноземних пацієнтів для омолодження організму стовбуровими клітинами та плазмою крові.

Хоча і не існує загального рейтингу кращих медичних закладів в Україні, можна визначити топ-10, враховуючи відгуки пацієнтів та здатність ефективно приймати іноземних відвідувачів на найвищому рівні (рис. 2.1.2).

Варто відзначити, що якість наданих послуг українськими клініками вважається еквівалентною якості послуг закордонних клінік [21].

Київ та Київська область також пропонують ряд переваг для медичного

туризму, включаючи:

- Близькість до Європи. Київ та Київська область розташовані в центральній частині Європи, що робить їх легкодоступними для пацієнтів з інших країн.
- Безвізовий режим. Громадяни більшості країн світу можуть відвідувати Україну без візи.
- Розвинена транспортна інфраструктура. У Києві та Київській області є міжнародні аеропорти, залізничні вокзали та автовокзали, які забезпечують зручне сполучення з іншими містами України та країнами світу.

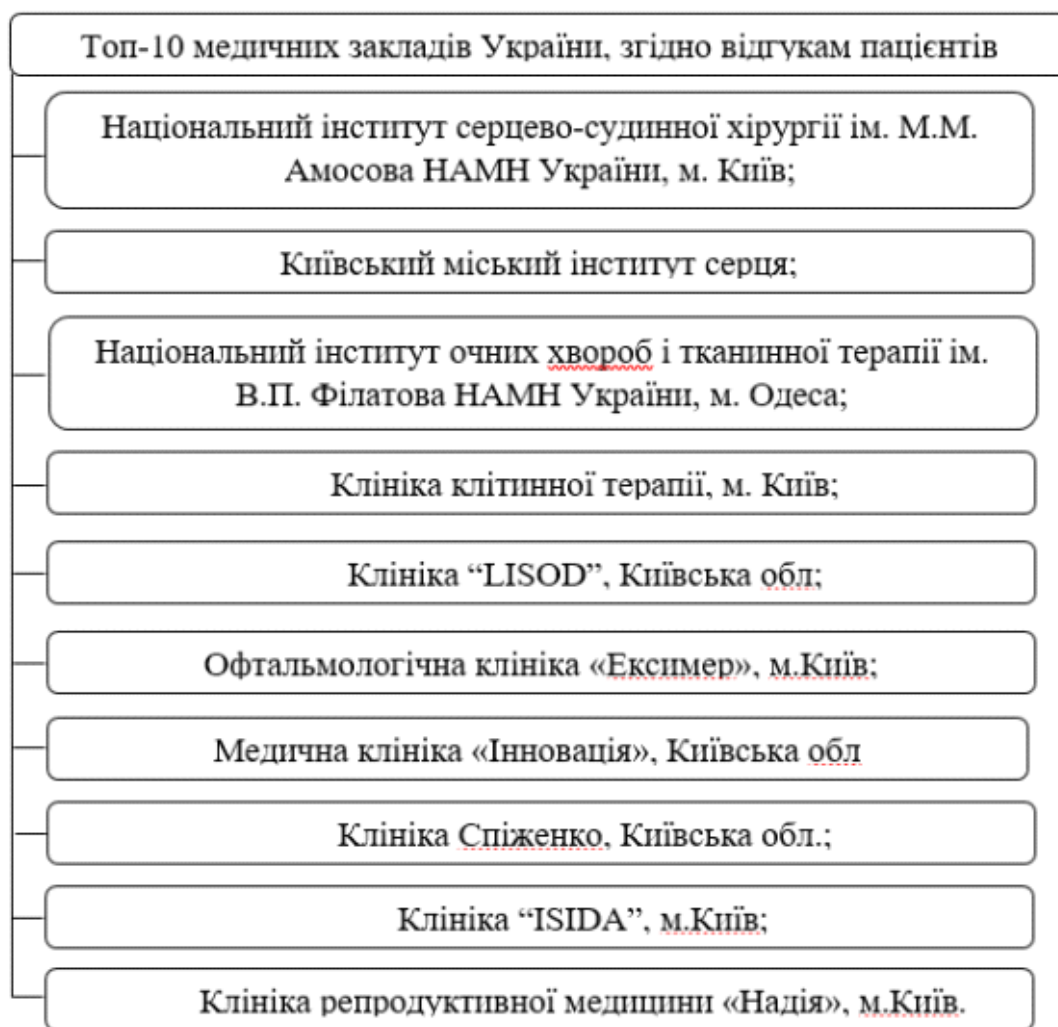

Рис.2.1.6 - Топ-10 медичних закладів України згідно з відгуками споживачів

[<https://openurl.ebsco.com/openurl?sid=ebsco:plink:scholar&id=ebsco:gcd:160476558&crl=c>]

Ці фактори сприяють тому, що Київ та Київська область стають все більш популярним напрямком медичного туризму не лише на вітчизняному, але й світовому ринку медичного туризму.

2.2. Проблеми розвитку медичного туризму в Україні та Київській області

На сьогоднішній день в Україні виділяють такі перспективні регіони для розвитку медичного туризму – Київська, Харківська та Львівська області. Також популярні курорти Одеської, Миколаївської, Запорізької та Київської областей, а також Закарпаття. Усі вони мають величезний потенціал у розвитку, проте проблема полягає у нестачі державного фінансування. Більшість лікувальних закладів знаходяться на самоокупності, проте не можуть поки що запропонувати для вітчизняних туристів доступне поєднання якості та ціни [21].

Аналізуючи думки вітчизняних та зарубіжних авторів з тематики організації функціонування ринку медичного туризму в Україні, можна виділити цілу низку системних проблем, вирішення яких дозволило б інтенсифікувати процес надання послуг у відповідності до запитів споживачів та рівнем інноваційного розвитку медицини як важливої частини соціального забезпечення будь-якої держави:

1. Відсутність міжвідомчої координації учасників державного регулювання ринку медичного туризму з точки зору як нормативно-правового забезпечення процесу надання туристських послуг у співвідношенні зі стандартами надання лікарської допомоги за певними напрямками такими як профілактика, діагностика та лікування хронічних та інфекційних захворювань, так і поділу відповідальності в контексті здійснення контрольної діяльності та суспільно-професійної акредитації.

Дуже актуальним, на думку дослідників, є питання, пов'язане з визначенням шкали оцінки відповідності медичних та лікувально-оздоровчих

закладів та організацій вимогам ринку медичного туризму.

2. Недостатня кількість та низький рівень опрацювання цільових програм та стратегій розвитку медичного туризму, які враховували б як потреби у наданні якісних медичних послуг, так і перспективи розвитку сфери туризму та рекреації на національному та регіональному рівні.

3. Відсутність комплексної системи підготовки кадрів, що спеціалізуються не тільки на наданні медичних та супутніх послуг, але й здатних приймати грамотні управлінські рішення з точки зору організації туристських потоків в'їзного та внутрішнього характеру, урахування специфіки споживача, у тому числі культури ділових та особистісних комунікацій, традицій та етнічних особливостей поведінки та психоемоційної реакції на ті чи інші лікарські дії тощо.

4. Низька інноваційна активність вітчизняного сектору приватної та державної медицини, відсутність механізмів її підвищення на регіональному та державному рівні [21].

Таким чином, незважаючи на ряд переваг, які пропонує для медичного туризму Україна загалом та Київ і Київська область, зокрема, існує ряд проблем, які перешкоджають його подальшому розвитку.

Однією з основних проблем є недостатня державна підтримка медичного туризму. В Україні відсутня єдина державна політика розвитку медичного туризму, а також відсутні пільги та програми підтримки для пацієнтів та медичних установ, які працюють у цьому напрямку.

Іншою проблемою є низький рівень інформованості про можливості медичного туризму в Україні. Багато потенційних пацієнтів з інших країн не знають про те, що в Україні є високоякісні медичні послуги за доступними цінами.

В країні через недосконалість наявних нормативно-правових актів та за відсутністю механізмів їх реалізації виникають організаційно-правові проблеми, що негативно впливає на розвиток медичного туризму.

Крім того, на сьогодні немає зв'язку між закладами охорони здоров'я та

туристичними агенціями, що значно ускладнює процес влаштування медичного напрямку туристичної індустрії в нашій країні. Разом з тим, згідно зі ст. 4 Закону України «Про туризм» від 15.09.1995 до міжнародного туризму належить в'їзний туризм, тобто подорож в межах України осіб, які постійно не проживають на її території, але навіть в законі відсутнє визначення самого поняття «медичний туризм».

Певне гальмування розвитку медичного туризму в Україні пов'язано також з низьким рівнем сервісних послуг, старою інфраструктурою [37]. Відсутність спеціалізованих туроператорів призводить до співпраці з посередниками, що обумовлює зайві витрати та затримання процесу лікування. Щодо державних медичних закладів, то однією з головних проблем є застаріла матеріально-технічна база, недостатність фінансування для закупівлі нового обладнання та недостатність високопрофесійних кадрів.

Своєрідний юридичний вакуум в галузі медичного туризму щодо суперечливості нормативної бази, законодавства та відсутності відповідного відомства, як й самого терміну «медичний туризм», гальмує процес розвитку цієї індустрії. Практично не ведеться статистика медичних туристів, що заїжджають в країну, не проводиться аналіз напрямку та потреби медичних послуг [37].

Також потрібно відзначити, що потребують конкретизації, у контексті розвитку медичного туризму, такі основні засоби регулювання та впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання як ліцензування, патентування, сертифікація, стандартизація тощо [37].

Окрім того, слід зазначити, що для розвитку медичного туризму в Україні важливі сприяння і підтримка держави щодо залучення закладів охорони здоров'я до міжнародної сертифікації і акредитації. Створення та вдосконалення системи менеджменту якості за кращими світовими зразками є одним з необхідних інструментів підвищення якості медичної діяльності, що однозначно вплине на міжнародний імідж медичного обслуговування в країні.

Також існує ряд проблем, пов'язаних з організацією медичного туризму.

Пацієнти з інших країн часто стикаються з труднощами при виборі медичної установи, бронюванні квитків та готелів, отриманні медичної страховки та інших організаційних питаннях [65].

До проблем розвитку медичного туризму в Україні та Київській області також можна віднести:

- Нестачу кваліфікованих перекладачів, які могли б забезпечити якісне спілкування між пацієнтами та медичними працівниками.
- Недостатній розвиток туристичної інфраструктури, яка забезпечувала б комфортний відпочинок пацієнтів під час перебування в Україні.

Для вирішення цих проблем необхідно вжити наступних заходів:

- Розробити єдину державну політику розвитку медичного туризму, яка б передбачала створення сприятливих умов для розвитку цього напрямку.
- Провести інформаційну кампанію, спрямовану на підвищення обізнаності про можливості медичного туризму в Україні.
- Створити систему підтримки для пацієнтів та медичних установ, які працюють у цьому напрямку.
- Вжити заходів для підвищення кваліфікації перекладачів та розвитку туристичної інфраструктури.

Заходи, спрямовані на вирішення проблем розвитку медичного туризму в Київській області, сприятимуть подальшому зростанню привабливості цього напрямку для пацієнтів з інших країн.

За розвиток медичного туризму в Україні відповідають кілька державних органів, включаючи Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство закордонних справ України та Державне агентство з розвитку туризму в Україні.

Міністерство охорони здоров'я України відповідає за розробку нормативно-правової бази, яка регулює діяльність медичних установ, які надають послуги медичного туризму.

Міністерство закордонних справ України відповідає за просування

України як напрямку медичного туризму на міжнародному рівні.

Державне агентство з розвитку туризму відповідає за реалізацію державної політики у сфері туризму та курортів, у тому числі й щодо розвитку туристичної інфраструктури, яка забезпечує комфортний відпочинок пацієнтів під час перебування в Україні.

Для пацієнтів, які їдуть на медичний туризм в Україну, можна запровадити такі пільги та програми підтримки: знижки на медичні послуги; підтримка при оформленні візи та медичної страховки; інформаційно-консультаційна підтримка [26].

Для медичних установ, які працюють у сфері медичного туризму, можна запровадити такі пільги та програми підтримки: фінансування перекладацьких послуг; підтримка при просуванні послуг на міжнародному рівні; інформаційно-консультаційна підтримка.

Сучасна ситуація з медичними туроператорами та агентствами в Україні може бути визнана не найкращою. Існує невелика кількість фірм, які надають послуги з організації медичних турів та є надійними та популярними серед українців. На сьогодні можна виокремити лише чотири довірені компанії, серед них - Sofort Med, що спеціалізується на супроводі лікування в клініках Німеччини. Компанія допомагає організовувати поїздки для лікування онкології, стоматології, ортопедії, пластичної хірургії, кардіології та гінекології. Послуги компанії мають фіксовані тарифи та не залежать від рахунку клініки. Клієнти можуть обрати один із трьох стандартних пакетів супроводу: "lite" - трансфер в один бік, 3 години медичного перекладу та 3 сторінки письмового медичного перекладу; "comfort" - трансфер, 15 годин медичного перекладу та 10 сторінок медичного тексту; "business" - трансфер, 30 годин медичного перекладу та безобмежений письмовий переклад [26].

На сьогодні дуже актуальним є питання подальшого розвитку інфраструктури оздоровчого та медичного туризму, оскільки багато людей (військові та цивільні) потребують фізичної та психологічної реабілітації через війну. Крім того, розвиток оздоровчого та медичного туризму надасть змогу

залучити додаткові кошти від іноземців, що забезпечить позитивний соціально-економічний ефект на національному та регіональному рівнях.

2.3. Стратегічні напрямки розвитку медичного туризму в Україні та Київській області

Медичний туризм – це ціла система взаємопов'язаних основних базових та інфраструктурних інститутів країни, які впливають на розвиток цього напрямку та забезпечують його конкурентоспроможність. В багатьох країнах розроблено спеціальне законодавство щодо підтримки медичного туризму. Так, наприклад, у Туреччині проводиться політика субсидування за лікування іноземних туристів, а у Південній Кореї державні органи беруть на себе відшкодування страхових ризиків по медичному обслуговуванню іноземців [37].

Для формування регіональних стратегій розвитку медичного та оздоровчого туризму в Україні, перш за все, необхідно забезпечити безпеку відпочиваючих, також варто враховувати наявний рекреаційний потенціал території, рівень забруднення навколишнього середовища, рівень доступності транспортної інфраструктури та закладів розміщення, не менш важливим є сформований імідж території. Україні вже зараз варто докладати зусиль для створення туристичного бренду через створення механізмів підвищення якості надання послуг в галузі, проводити маркетингові заходи щодо розвитку регіональних туристичних можливостей з оздоровлення.

Безсумнівно, держава має бути зацікавлена у розвитку цього напрямку. Питання в'їзного медичного туризму зараз дуже важливе і має визначатися одним із пріоритетних напрямків розвитку туристичної галузі зокрема та економіки України в цілому, і, звичайно, на цьому етапі потребує державної підтримки. Держава має підтримувати та стимулювати розвиток напрямків, які мають попит у контексті медичного оздоровчого туризму в Україні.

Такі заходи можна розподілити за управлінськими рівнями (таблиця

2.3.1).

Таблиця 2.3.1

Заходи оптимізації розвитку ринку медичного туризму в Україні [21].

Управлінський рівень заходів	Суб'єкт виконання	Зміст заходів
Глобальний	Міжнародні організації, регіональні об'єднання, асоціативні структури та інші глобальні суб'єкти	Популяризація розвитку медичного туризму у світі. Посилення форм міжнародної економічної інтеграції. Протекція розвитку медичному туризму в Україні.
Макрорівень	Органи державної влади (державні органи законодавчої, виконавчої та судової влади)	Лібералізація візових та прикордонних процедур Формування системи інформаційно-маркетингового забезпечення ринку медичного туризму. Сприяння захисту та розвитку рекреаційних історико-культурних об'єктів державного значення (правове, фінансове та інформаційне забезпечення).
Мезорівень	Органи місцевого самоврядування, місцеві громади, асоціативні структури, центри регіонального розвитку	Адаптація системи інформаційно-маркетингового забезпечення ринку медичного туризму. Обслуговування рекреаційних історико-культурних об'єктів регіонального значення.
Мікрорівень	Компанії, фірми, підприємства, об'єднання підприємств, торгово-промислові групи, ТНК, організації	Адміністрування системи інформаційно-маркетингового забезпечення ринку медичного туризму. Залучення туристів у дестинації розміщення рекреаційних історико-культурних об'єктів регіонального значення.
Особистий рівень	Туристи, супроводжуючі особи, місцеве населення	Інформування та здійснення турів, комунікаційні процеси, розрахунки.

Збільшення потоку іноземних туристів з лікувально-оздоровчою метою призведе до додаткових надходжень в економіку держави, залучення іноземних інвестицій та стимулюватиме розвиток медичної та санаторно-курортної

галузей. Вважаємо за необхідне передбачити в національній та регіональних стратегіях і програмах розвитку туризму заходи, спрямовані на популяризацію та оптимізацію середовища розвитку медичного туризму.

Важливе значення в розвитку медичного туризму в Україні має ефективна, законодавчо узгоджена співпраця між виробниками медичних послуг (клініки, лікувально-оздоровчі заклади) та виробниками туристичних послуг (туристичні підприємства).

Туризм, як глобальне соціально-економічне явище, що функціонує в умовах жорсткої конкуренції, характеризується великою мірою схильності до інноваційних процесів, дотримання яких є основним чинником конкурентоспроможності туристичних фірм та організацій. Інновації цього напрямку слід розглядати як системні заходи, що мають якісну новизну і призводять до позитивних зрушень, забезпечують стійке функціонування і розвиток туристичної галузі в регіоні. Тому для подальшого розвитку медичного туризму в Україні необхідно створення сприятливого організаційноправового і економічного середовища, формування конкурентоздатного та інноваційного вітчизняного медичного туристичного продукту, на основі використання природного і історикокультурного потенціалу регіону.

В Україні є напрацьована база і наявний потенціал у розвитку медичного туризму, проте залишаються невирішеними проблеми, які його гальмують. Системі медичного туризму потрібно запрацювати, для чого слід створити ефективну модель маркетингової політики в охороні здоров'я, покращити матеріальну базу та впровадити сучасні медичні технології, змінити законодавство, проходити міжнародні сертифікації, налагоджувати сервіс і піднімати якість послуг на вищий рівень. Перспективи ринку медичного туризму залежать, з одного боку, від того, наскільки суб'єкти державного, комунального, комерційного секторів за оптимальну ціну з урахуванням потреб споживачів здатні забезпечити надання та просування таких послуг, а з іншого – наскільки держава спроможна підтримувати цей сегмент [Паньків].

Ефективний розвиток ринку медичного туризму не можна забезпечити без вирішення економічних, політичних, соціальних питань, реорганізації всієї системи надання медичної допомоги, зміни структури медичної освіти.

Розвиток вітчизняного медичного туризму є перспективним сегментом конкурентного позиціонування медичної галузі в глобальному середовищі. За цих умов необхідно підтримувати його сильні (складові стоматологічні, офтальмологічні, кардіологічні, неврологічні репродуктивні медичні послуги, послуги реабілітації та оздоровлення), а також розвивати новітні напрямки медичного туризму (трансплантологію, б'юті-туризм тощо) з відповідним створенням регіональних оздоровчих і реабілітаційних кластерів. Очевидною перевагою є поєднання високої якості кадрового потенціалу, медичних, оздоровчих та рекреаційних ресурсів з відповідною доступною ціновою політикою, бажанням досягти процесної зрілості в наданні таких послуг і отримання міжнародного медичного сертифіката якості для зростання в'їзного медичного туризму. На інституційному рівні важливо забезпечити баланс між комерційним інтересом учасників медичного туризму і захист інтересів споживачів таких послуг.

Незважаючи на кризове становище системи охорони здоров'я та недосконалість законодавчої бази, Україна вже стала постачальником медичних послуг з дуже конкурентним співвідношенням ціна/якість. У довоєнний період щороку за отриманням медичних послуг приїжджало майже 60 тис. іноземних пацієнтів, а близько 120 медичних центрів орієнтовані на клієнтів-іноземців.

У Національній економічній стратегії України до 2030 року (напрямок 14. Креативні індустрії та індустрія гостинності) медичний і рекреаційний туризм (Health) визнано одними із 5 пріоритетних напрямів для проєктів світового рівня.

Для подальшого ефективного розвитку медичного туризму в досліджуваному регіоні важливо комплексно підійти до створення якісного конкурентного продукту та супутніх послуг, створити умови для підвищення кваліфікації фахівців відповідно до кращого вітчизняного та міжнародного

досвіду, активної промоції та маркетингу медичних послуг на цільових ринках.

Зараз галузь охорони здоров'я не є привабливою для інвестицій, зокрема і міжнародних, через відсутність чіткої законодавчої бази. З правової точки зору, медичний туризм в Україні фактично не існує через відсутність нормативної бази та конкретних правил ліцензування суб'єктів медичного туризму. Для привернення інвестицій, передусім, потрібно встановлення правил та гарантій державно-приватного партнерства. Створення окремого закону про медичний туризм, на кшталт ізраїльського закону "Про медичний туризм" 2019 року, який повністю регулює галузь та чітко визначає умови реєстрації та ведення діяльності агентів медичного туризму, медичних установ та медичних туристів, може стати першим кроком.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Медичний туризм передбачає переміщення туристів як всередині країни, так і за її межі, з метою отримання медичних послуг у поєднанні з відпочинком

Віднедавна усе більше іноземців, переважно з Європи, віддають Україну з метою отримання медичних послуг. Насамперед їх приваблюють помірні ціни, достатній рівень якості послуг та відсутність черг на популярні процедури. Особливим попитом користуються офтальмологічні та стоматологічні процедури, репродуктивна медицина. Для стимулювання розвитку медичного туризму в Україні необхідно: постійно підвищувати кваліфікацію кадрів, якість медичного обслуговування та ефективність курортного лікування; модернізувати матеріально-технічну базу медичних та санаторних закладів та впроваджувати інноваційні методики лікування і оздоровлення; вдосконалювати правове забезпечення сфери медичного туризму, зокрема розробити закон «Про медичний туризм» та нормативну базу співпраці з іноземними клієнтами в медичних установах державної форми власності; створювати кластери медичного туризму на базі провідних центрів надання медичних послуг та курортних територій; приділяти підвищену увагу просуванню послуг українських лікувальних та курортних установ на міжнародному, зокрема європейському, ринку.

Післявоєнний період визначає нові виклики і можливості для розвитку медичного туризму у Київській області. Зараз наш регіон має всі передумови для становлення важливого медичного туристичного напрямку.

Важливим фактором є розвиток медичної галузі, який визначається високим рівнем медичних послуг та наявністю сучасних технологій у лікувальних закладах. Крім того, велика кількість кваліфікованих медичних працівників сприяє покращенню якості надаваних медичних послуг.

Привабливість Київської області для іноземних пацієнтів підсилюється її географічним розташуванням, розвиненою транспортною інфраструктурою та різноманітністю природних та культурних атракцій. Все це створює унікальний

контекст для поєднання лікування і відпочинку.

Проте, важливо визначити конкретні стратегії та заходи для просування медичного туризму. Розробка інтегрованої державної політики, інформаційних кампаній та системи підтримки для медичних установ та пацієнтів може значно збільшити привабливість регіону для іноземних гостей.

У виправленні законодавчого поля та створенні умов для розвитку медичного туризму лежить потенціал підняття рівня області як ключового медичного туристичного напрямку. Реалізація цих заходів визначатиме перспективи післявоєнного розвитку медичного туризму у Київській області та сприятиме її інтеграції в світовий контекст цього динамічного сегменту галузі туризму.

Для реалізації потенціалу медичного туризму у Київській області необхідно вжити таких заходів:

- Розробка єдиної державної політики розвитку медичного туризму, яка б передбачала створення сприятливих умов для розвитку цього напрямку.
- Проведення інформаційної кампанії, спрямованої на підвищення обізнаності про можливості медичного туризму в Київській області.
- Створення системи підтримки для пацієнтів та медичних установ, які працюють у сфері медичного туризму.
- Вдосконалення туристичної інфраструктури, яка забезпечує комфортний відпочинок пацієнтів під час перебування в області.

Реалізація цих заходів сприятиме подальшому зростанню привабливості Київської області як напрямку медичного туризму.

Серед пропозицій щодо розвитку медичного туризму у Київській області варто сформулювати наступні:

- Створити в області центр медичного туризму, який би займався просуванням послуг медичних установ області на міжнародному рівні.
- Запровадити програму пільг та знижок на медичні послуги для іноземних пацієнтів.
- Створити в області мережу готелів та інших закладів розміщення,

які спеціалізуються на обслуговуванні пацієнтів, які приїжджають на медичний туризм.

– Розробити програми навчання медичних працівників з надання послуг пацієнтам, які не говорять українською мовою.

Реалізація цих пропозицій допоможе зробити Київську область більш привабливим напрямком для медичного туризму та сприятиме розвитку економіки області.

СПИСОК ВИКОРИТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1 Про затвердження нормативних документів щодо застосування телемедицини у сфері охорони здоров'я: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19 жовт. 2015 р. № 681. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1400-15#Text>.
- 2 Наказ МОЗ від 01.02.2019 № 287 «Про затвердження Стандарту інфекційного контролю для закладів охорони здоров'я, що надають допомогу хворим на туберкульоз». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0408-19#Text>
- 3 Про захист прав споживачів: Закон України: прийнятий ВРУ 16 жовтня 2020 р. № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>
- 4 Про туризм: Закон України: прийнятий ВРУ 16 жовтня 2020 р. № 324/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр#Text>
- 5 Про схвалення стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року: Розпорядження КМУ від 16.03.2017 р. № 168-р. База даних «Урядовий портал». КМ України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249826501>
- 6 Андрущенко О.С. Організація туристичної діяльності: конспект лекцій. – Одеса: Одеський державний екологічний університет, 2022. – 144 с. 14.
- 7 Бабікова К.О. Формування еколого-економічного механізму збалансованого розвитку рекреаційного туризму в контексті євроінтеграції/ К.О. Бабікова // Ефективна економіка. – 2021. – № 6. – URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2021/72.pdf
- 8 Баєв В. В. Характеристика структурних елементів ринку медичного туризму / В. В. Баєв. // Ефективна економіка. - 2015. - № 3. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_3_37
- 9 Баєв В. В. Економічні передумови розвитку медичного туризму в Україні / В. В. Баєв. // Наукові праці МАУП, 2014, вип. 43(4), с. 163–167. URL: http://journals.maup.com.ua/journal/43_2014/11.pdf

- 10 Баєв В. В. Сучасні тенденції розвитку медичного туризму в Україні/ В. В. Баєв.// Агросвіт - 2015. - № 7. - С. 35-38.
URL:http://www.agrosvit.info/pdf/7_2015/8.pdf
- 11 Безносюк В. Д. (2001) Організаційно-економічне та інформаційне забезпечення розвитку туристично-оздоровчого комплексу в регіонах України : автореферат на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. Львів, 13с.
- 12 Бережна О. О. (2008) Організаційні та економічні засади розвитку рекреаційно-оздоровчих комплексів середніх міст України : автореферат на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук. Одеса, 19 с.
- 13 Бігус М.М. Туристичний бізнес під впливом сучасних змін, зумовлених світовими викликами / М.М. Бігус, Л.І. Гальків, П.А. Добушовський // Науковий погляд: економіка та управління. – 2020. – № 3. – С. 7–12.
- 14 Божидарник Т. Міжнародний туризм: підручник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2019. – 312 с.
- 15 Брич В.Я. Організація туризму: підручник / За заг. ред. В.Я. Брича. 82 – Тернопіль: ТНЕУ, 2017. – 448 с.
- 16 Бучинський С.Н. Спа-технології у відновлювальній медицині та курортології: стан та перспективи розвитку в Україні/ С. Н. Бучинський, В.В.Єжов, О. А. Гоженко, І.Ф. Душкін. – URL: <http://sankurort.ua/uk/4/22/31/>.
- 17 Вахович І.М. Фактори розвитку регіонального ринку медичного туризму в розвинених країнах світу. URL : <http://www.hitt-cis.net/wp-content/uploads/2010/11/HITT/Ukraine>.
- 18 Воловик Л.М. Особливості розвитку рекреаційно-туристичного комплексу столичного регіону (на прикладі Київської області) / Л.М. Воловик // Географія та туризм. – 2013. – Вип. 26. – С. 164-173. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2013_26_23.
- 19 Всесвітня асоціація медичного туризму вибрала Київ своєю штаб-квартирою в СНД. URL: <http://pe.com.ua>.

- 20 Галкін В.І. Правові засади та механізм державного регулювання туристичної галузі України / В.І. Гостюк // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 4. – С. 168 – 173.
- 21 Гапоненко Г. Сучасні тенденції та шляхи подальшого розвитку медичного туризму в Україні. / Гапоненко Ганна, Євтушенко Олена, Шамара Ірина // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Випуск/Issue 15 2022. С. 81-92.
- 22 Герасимов П.В. Формування та перспективи розвитку ринку туристичних послуг в Україні під час та після пандемії / І.С. Гурська, І.О. Федуняк, І.В. Стемковська // Агросвіт. – 2021. – № 5 – 6. – С. 63-67.
- 23 Гурська І.С. Фактори розвитку туристичного бізнесу в умовах ринку / І.С. Гурська, Г.М. Герасимів // Агросвіт. – 2019. – № 20. – С. 88–92.
- 24 [Державна служба статистики України](http://www.ukrstat.gov.ua) URL: [http:// www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)
- 25 Дехтяр Н.А. Світовий ринок туристичних послуг і пріоритети розвитку туризму в Україні: монографія. – Харків: ФОП Лібуркіна Л. М., 2021. – 470 с.
- 26 Діденко А.В. Стан розвитку оздоровчого туризму в Україні. / А.В. Діденко, О.В. Кравець // Інфраструктура ринку. Випуск 70. 2023. С. 204-208
- 27 Діденко Е.Д., Жученко В.Г. Медичний туризм в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Науковий вісник Херсонського державного університету. Випуск 16. Частина 4. 2016.
- 28 Жук І.З. Нормативно-правове регулювання діяльності суб'єктів туристичної галузі в Україні / І.З. Жук // Економіка. Управління. Інновації. – 2013. – № 2. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_2_26
- 29 Жукова Н. Елементи комплексу маркетингу в туристичному бізнесі / Н. Жукова // Торгівля і ринок України: Тематичний зб. наук. праць. Вип. 10. Т. 1. – Х.: ХНЕУ. 2019. – С. 290-297.
- 30 Індекс поточної економічної спроможності: комплексна оцінка соціально-економічної ситуації в Україні / Л. Шангіна, В. Юрчишин. – К.: Заповіт, 2017. – 44 с.

- 31 Карпенко Ю.В. Сучасні тенденції глобалізації та регіоналізації відносин у сфері туризму / Ю.В. Карпенко // Економічний вісник Донбасу. – 2017. – № 3 (49). – С. 49 – 62.
- 32 Кифяк В.Ф. Розвиток медичного туризму в регіонах України. URL : <http://zdorovtur.com>.
- 33 Кілінська К.Й., Костащук В.І. Розвиток міжнародного туризму в Чернівецькій області на початку ХХІ століття. Науковий вісник Чернівецького національного університету: збірник наукових праць. Чернівці: Чернівецький нац. Ун-т, Вип. 724-725: Географія, 2014, С.153-156.
- 34 Кілінська К.Й., Рекреаціо туристичний паспорт території – як форма рекреаційного моніторингу навколишнього природного середовища. Географія та туризм: наук.зб. – К.:Альтпрес. –2011, Вип. 16., С.76-82
- 35 Кляп М.П. Сучасні різновиди туризму: навч. посіб. / М.П. Кляп, Ф.Ф. Шандор. – К.: Знання, 2011. – 334 с.
- 36 Козловський Є.В. Правове регулювання туристичної діяльності: навч. посіб. – К.: ЦУЛ, 2015. – 272 с.
- 37 Корвецький Олександр. Роль держави в розвитку медичного туризму в Україні. / О. Корвецький, В. Мирненко // Актуальні проблеми державного управління № 4(80)-2019. С. 55-58.
- 38 Костащук В.І., Марчук О.С., (2016) Економічні аспекти рекреаційно-туристичного використання водних об'єктів. Ukraine-EU. Modern Technology, Business and Law : collection of international scientific papers : in 2 Part 1. Modern Priorities of Economics.Engineering and Technologies. – Chernihiv : CNUT, 2016. – P.158-161
- 39 Кошель А.О. Землі природно-заповідного фонду Київської області: сучасний стан, проблеми, перспективи / А.О. Кошель // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. – 2013. – № 1-2. – С. 115-122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zemleustriy_2013_1-2_19

- 40 Лук'янчук Є. Пацієнти без кордонів/Є. Лук'янчук. – Аптека. – 2011. – №818(7). – URL:<http://www.apteka.ua/article/magazine/818.47>. Офіційний сайт Всесвітньої ради з подорожей та туризму (WTTC). URL: <https://wttc.org>
- 41 Любіцева О. О. (2003) Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) : 2-е вид., перероб. та доп. К. : Альтерпрес, 463 с.
- 42 Любонько Т.В. Правові засади державного регулювання туристичної діяльності в Україні / Т.В. Любонько // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 18. – С. 87–90.
- 43 Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг: підруч. Львів. нац. ун-т ім. І.Франка./ Мальська М. П. , Антонюк Н. В., Ганич Н. М.. - К. : Знання, 661 с.
- 44 Малімон В. Концептуальні засади формування регіонального ринку медичного туризму URL: <http://zdorovtur.com>.
- 45 Мальська М. П., Бордун О. Ю. Медичний туризм: теорія та практика. Навчальний посібник. Л.: Центр навчальної літератури, 2019. 124с.
- 46 Медичний туризм набуває популярності URL: http://smi.liga.net/articles/2013-02-15/8346497-medichniy_turizm_nabuva_populyarnost_.htm#.
- 47 Новикова В.І. Санаторно-курортна сфера: інфраструктурна складова, стан розвитку в Україні. Географія та туризм: наук.зб. – К.:Альтпрес, 2011, Вип. 16. – С.93-109
- 48 Офіційний сайт Всесвітньої туристичної організації (UNWTO). URL: <https://www.unwto.org>
- 49 Офіційний сайт Державного агентства розвитку туризму України (ДАРТ). URL: <https://www.tourism.gov.ua>
- 50 Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
- 51 Офіційний сайт Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>

- 52 Паньків Н. Тенденції розвитку медичного туризму в умовах глобалізації (на прикладі Туреччини). / Н. Паньків, А. Рупіна. // Scientific journal «DEVELOPMENT SERVICE INDUSTRY MANAGEMENT». 2023. С. 25-49
- 53 Парфіненко А. Ю., Волкова І. І., Щербина В. І. Проблеми та перспективи розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні (у порівнянні з країнами центральної Європи). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2018. № 7. С. 130–135.
- 54 Поворозник М. Ю. Міжнародний медичний туризм у формуванні глобального сегменту медичних послуг. Вісник соціально-економічних досліджень. 2017. № 2–3 (63–64). С. 16–24.
- 55 Романова А. А. Управління розвитком туристичної сфери в умовах збройних конфліктів /А.А. Романова // Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics» / Чернігівський національний технологічний університет. – 2022. – № 9.
- 56 Рутинський М. Лікувально-оздоровчий туризм: актуальні цілі та сучасні підходи до організації / М. Рутинський, В. Петранівський // Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини. - 2012. - Вип. 29(1). - С. 179-189. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VLNU_Mv_2012_29%281%29__24
- 57 Романів О. Географія медичного туризму Європи URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Chseg/2010_8/Romaniv.pdf.
- 58 Сайчук В. С., Ткачук Л. М. Інноваційно-інвестиційна політика як інструмент модернізації туристично-рекреаційного комплексу України: перспективи розвитку кластерів медичного туризму. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Географія. 2019. № 2 (47). С. 109-115
- 59 Стан та шляхи розвитку курортів України URL: <http://ukraine2012.gov.ua>
- 60 Ткачук Л.М. Медичний туризм: проблеми та перспективи розвитку в Україні та світі. / Л.М. Ткачук, І.В. // Колосова Наукові записки СумДПУ імені А.С.Макаренка. Географічні науки. 2021. Т. 2. Вип. 2, с. 167-176.

- 61 Федоров В.К. Передумови виникнення нових форм лікувально-оздоровчого туризму / В.К. Федоров // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І Вернадського. Серія «Економіка і управління». – 2011. – Т. 2(63). – № 2. – С. 171.
- 62 Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. К.:Консультант, 2010, 312 С.
- 63 Шацька З.Я. Стратегічні напрями розвитку медичного туризму в Україні в контексті використання рекреаційного потенціалу Карпатського регіону. / З. Я. Шацька, В. І. Билініна // Економіка та держава. № 10/2019. С. 87-92
- 64 Ямненко Т.М.. Правова регламентація медичного туризму в Україні. / Т. М. Ямненко, А. С. Змієвська. // Юридичний вісник. 2022. № 4 (65). С. 140–144.
- 65 Ячнюк М.О. Вацеба В.Я, Франків О.Б. (2016) Проблеми менеджменту екотуристичної діяльності в Київській області. Науковий вісник Чернівецького національного університету : збірник наукових праць. Чернівці : Чернівецький нац. Ун-т, Вип. 775-776 : Географія. – С.263 -269.
- 66 Lunt N., Smith R., Exworthy M., T.Green S., Horsfall D., Mannion R. Medical Tourism: Treatments, Markets and Health System Implications: A scoping review // OECD Publications Service, 2011. - 55 с.
- 67 Bookman, M. Z. and Bookman K.R. Medical Tourism in Developing Countries. - New York, Palgrave Macmillan, 2007.
- 68 Market Tourism Market – Growth, Trends, Covid-19 impact and forecast (2021-2026).URL: <https://www.mordorintelligence.com/industryreports/medical-tourism-market> (дата звернення: 24.03.2021)
- 69 Medical Tourism Association: веб-сайт. URL: <https://www.medicaltourism.com/> (дата звернення 27.03.2021)
- 70 Melisa Z. Bookman Medical tourism in developing countries / M. Z. Bookman, K. Bookman. URL <http://utmj.org/utmjupload/journals/2/articles/373/public/373-367-1-PB.pdf>